

Üniversite a.ş.'de bir 'homo academicus': ersatz-yuppie akademisyen*

Bn. Martin: Öyküden çıkarılacak ders ne peki? [*Quelle est la morale?*]

İtfaiyeci: Onu bulmak sizin işiniz. [*C'est à vous de la trouver.*]

Eugène Ionesco, *Kel Kantocu* (!) [*La Cantatrice Chauve*]

"Ne alır kafaları, ne duyar gönülleri**"

[...tís gàr autôn nóos he phrén...]

Herakleitos, *Fragman 104* (Diels-Kranz tasnifi)

"Bilgili siniklik, uyumluluğun başka bir biçimidir sadece."

Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*

Günümüzde 'bilimsel' ya da 'akademik' sıfatlı toplantılara ve yazılara sinmiş bir dil vardır. Başlarda 'objektiflik' sergilemesi gibi haklı bir nedenle 'mesafeli' olması istenmiş ama artık sık-

(*) Bu yazı daha önce *II. Mimarlık ve Felsefe Sempozyumu: Etik-Estetik*, 31 Ekim 2002-1 Kasım 2002 için hazırlanan "Modern mimarlık ötesinde "ethos" ve "ahlak" sorunu" başlıklı bildirin belirlenmiş noktalarda eklemeler yapılarak açılmış ve değiştirilmiş biçimindedir. Yeni biçiminin ilk taslağı "Ersatz Yuppie Akademisyen Kimdir? [Nedir?]" başlığıyla *Türk Sosyal Bilimler Derneği* konferans dizisinin bir halkası olarak 30 Nisan 2003 tarihinde katılanların eleştiril görüşlerine sunuldu. Yapıcı katkılarından ötürü hepsine teşekkür ederim.

(**) Aristoteles metinleri başta, 'can,' 'ruh' (*psuchê*) üzerine onca yazılmış eski Hel-las'da bu ve benzeri sözcüklerin günümüzdeki gibi psikolojik anlamda anlaşılmadığını, fizyolojik denilebilecek sözcükler olarak bedene (*sôma*) özgü nitelikleri anlattığını unutmamak gerekiyor. Dolayısıyla da insan edimleri doğrudan bedensel, fizyolojik diyebileceğimiz sözcükler yoluyla anlatıldığından, aslında 'diyafram' karşılığı "*phrén*" sözcüğü "*thumós*" sözcüğüyle birlikte "yürek" olarak çevriliyor olsa da, kendim şimdilik "gönül" olarak karşılamayı yeğledim. Beden-ruh ayrımının akla bile getirilmediği bir döneme özgü dile benzer bir anlatımı Türkçe 'kan beynine sıçramak' ifadesinde de görebiliriz. Bu sözcüklerin özgün anlamları için bkz. Azra Erhat, *İşte İnsan /Ecce Homo/* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975)[1969]: 33-41.

lıkla sıradan ve sıkıcı da olabilen bu dili bilimsel toplantı katılımcıları ile bu tür yazıların okuyucu kitlesi çoğunlukla benimser görünür. Üstelik, aynı dilin protokol gereği 'bile bile lâdes' paylaşılan bir tür akademik diplomasi dili ve yavansöylemine kolayca dönüştüğüne de sıklıkla tanık olunur. Bense bu yazıda biraz aykırı bir yol izleyerek, kendi biçem arayışına uygun ve 'ersatz' olmamasına özen gösterdiğim bir dili ikame ederek, içinde bulunduğum akademik *ethos*'la bir derdim bulunduğunu, bu derdin de insan olarak salt kendimi değil, hepimizi ilgilendirdiğini hatırlatmak istiyorum. Gene de, yazıda teori rehberliğinde olmasına dikkat ettiğim gözlem ve değerlendirmelerin, hatta önyargıların, akademik pratiği sürdüren eyleyicilerin özellikle bir kuşağıyla sınırlı kaldığını belirteyim.

Öte yandan, günümüzde neredeyse her alanda gündeme getirilerek habire tartışılan 'etik' var. Reklâm panolarına bile yerleşen 'etik' konusunda çoğu boş söylem reçetelerini bir yana atmak da sorunu çözmüyor. Çünkü bu sorun daha derinde ve "karakter çürümesi"nin alabildiğine hızlandığı, daha korkutucusu, kanıksandığı bir dönemde, sırf uğraşım sosyoloji gibi 'resmîyet' kazanmış akademik alanlarla sınırlı kalmayıp, birçok başka yaşam alanının da sorunu hâline gelmiş bulunuyor. Tartışmamızın bir boyutu felsefenin de başağrısı 'etik'se ve günümüzde çoğu modern meslek/uğraşta da 'etik reçeteler' ikide bir gündeme gelip bol keseden söyleme konu olmuşsa, ilk elde bir noktanın altını çizmekte yarar var: o da 'etik' sorunların kolay şablonlara indirgenemeyeceği ve sözcüğün 'etik'ten çok '*ethos*'u ilgilendirdiği' gerçeğidir. Bu ise sonunda, Türkiye'de yaşayanlar olarak varoluşumuzla çok yakından ilgili.

Öyleyse, bu yazıda da günümüzün nesnel tarihsel-toplum-

- 1 Çağdaş meslek ve uğraşların 'etik' yönünü işleyen bazı yayınlarda bu noktanın gözden irak tutulmadığı görülür. Mimarlık üzerine bir çalışmasında Karsten Harries şöyle yazmaktadır örneğin: "Üçüncü kez de bu kitap için aynı başlığı seçiyor olmam, ortaya koyduğu sorunun sürekli bir mesele olarak karşıma dikilmesi – ki burada 'etik' [*ethical*] denilince bu sözcüğün, ulu-orta 'iş etiği' ya da 'tıp etiği'nden dem vurduğumuzda anladığımız 'etik'ten çok, Yunandaki '*ethos*'la ilgili olması: [dolayısıyla] bu kitap 'mimari etik' denebilecek alanla hiç de ilgili değildir." *The Ethical Function of Architecture* (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1997): xii.

sal koşullarının baskısı altında 'ethos' ve onunla yakından ilişkili olarak 'birey/kişi ahlâkı'nın başına neler geldiği akademik uğraş gibi özgül bir toplumsal pratik, onun içinde de somut bir toplumsal tiplendirme üzerinden ve gereğinde "semptomatik" okumalara dayanılarak irdelenecek.

Bu yönde bir irdelemeye girişildiğinde, örneğin son otuz yılda bir alevlenip bir sönerek 'bilimsicilik' (scienticism) ve 'pozitivizm'e karşıt görünen çuval dolusu söylemde, hedef alınan konumun bu kez de yepyeni bir kılıfta karşıtı konumları (sözgelimi, feminizm, çokkültürlülük, vb.) gizlice bir kuşatma, çevirme hareketinde bulunduğu, hatta yer yer onların diliyle kendini savunduğu bile ileri sürülemez mi? Durum gerçekten böyle olduğunda değişen toplumsal koşulların nesnel zorlamasıyla başlarda haklı gerekçelerle muhalefette bulunan konumların da zaman içinde adda değilse de özde dönüşüme uğramaları, hatta çöküşe geçmeleri, sonunda da egemen düzenlere eklenilerek uyum sağlamaları, aynı kuşatma ve ağır baskının göstergesi sayılmalı.² Bu baskıların değişik ölçülerde akademik kişilikler üzerinde de işlemeyeceğini kim iddia edebilir? Kimse edemez.

Ülkemiz üniversitelerinde de, 12 Eylül çocuğu özel üniversitelerin başını çektiği ticari işletme modelinin giderek benimsendiği güncel ortamda akademisyenlere ne olduğu sorusu, akademik 'ethos'un ve akademisyen ahlâkının başına ne geldiği yönünde, temelinde felsefi bir sorudan kopuk düşünülebilir mi? Max Weber'in salt siyaset alanı değil, bilime de ne olduğu konusunda 1919'da öğrencilere uyarılarının³ altında da yatan

2 Yakınlarda kapanan ve arkadan gelen öykünmecilerinin yanlış nitelemesiyle "Birmingham Okulu" diye bilinen öncü "Kültür Çalışmaları Merkezi"nin kurucu ve baş teorisyenlerinden Stuart Hall'un daha 1990'da yazdıkları, açılmasına çalışılan yeni alanın ve bu çabayı güden baştaki niyetlerin diğer toplumsal bağlamlarda başına neler geldiği konusunda yeterince ders çıkarılabilecek düşünme malzemesi sağlamaktadır bizlere; bkz. Stuart Hall, "The Emergence of Cultural Studies and the Crisis of the Humanities," Ekim, No. 53 (1990): 11-23, özellikle 22-3.

3 Burada doğrudan Weber'in "Görev/Uğraş olarak Bilim" [*Wissenschaft als Beruf*«] başlığıyla tanınan ve modern dünya koşullarında özellikle Almanya'da bilimi belirlemeye başlayan eğilimlerin getirdiği tehlikelere dik-

şu 'inanç etiği' (*Gesinnungsethik*) ile 'sorumluluk etiği'nden (*Verantwortungsethik*), ithal 'yuppie' müsveddesi taşeron akademisyenliğin serpiştiği yeni Türkiye koşullarında artık söz etmek olanaklı mı? "İş etiği," "pazarlama etiği," "sağlık etiği" gibi bond çanta (pardon, o eskide mi kaldı acaba?) dolusu reçetenin konunun felsefi ardalanı tümenden unutulmuş kalıpsöylemlerle gündeme getirildiği bir dönemde bu 'etik' saplantısı "semptomatik" okunduğunda acaba aslında bir yitimin dışavurduğu rahatsızlığa, daha da beteri bu güncel konunun 'sembolik sermaye'ye dönüştürülüşüne işaret ediyor olabilir mi?

Felsefi boyutu salt bizde olduğu gibi bilerek taşeronluk yapanlarca değil, her tür Avrupamerkezciliğe özgü budalalıklar tarafından da kurnazca göz ardı edilen bu gibi soruları Kant ve Hegel'den bu yana hiçbir çaplı düşünür hasıraltı etmeye yanaşmamıştır. Bu düşünürler, değerler içeren "ne olması gerektiği" (*Sollen*) sorusunu "ne [olmakta] olduğu" (*Sein*) sorusundan bağımsız, kopuk tartışmaya yönelen yapay ele alışlara hiçbir şekilde itibar etmemişlerdir. Aynı sorun 'Batı'-dışı başka inanç/bilgi dairelerinde tarihte ve günümüzde benzer biçimde konuşlanmış mıdır, buna şimdilik bir yanıt getiremeyeceğim. Ama *Realpolitikci* 'Batı'nın kendine baştaçı ederken unuttuğu' terk ettiği bu 'öteki' düşünürlerin, o 'Batı'nın rezil politikaları ne denli dışalarsa dışalasin, katkılarıyla aynı metafizik içinde uzundur yer tutmuş ötekiler için de esin kaynağı olmayı sürdürdüklerini kabul etmemiz gerekir. Çünkü, tanrıların valizlerini toplayıp terki diyâr ettiği, dolayısıyla dünyanın kutsallıktan, büyüden arındığı (Weber: »*Entzauberung der Welt*«) modernlik koşullarında insan yüksek ama tekdüze mutlulukla donatılmış bir yaşama kavuşturulurken, "bellekhanım"ın (*Mnemosyne*) da hızla kapıdışı edildiği ve şu çölleşen (Ni-

katleri çektiği konuşmasını kastediyorum. Bkz. »Wissenschaft als Beruf« [Vortrag, gehalten im Winter 1918/19 vor Studenten der Münchener Universität zur Orientierung über Berufsfragen.], *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre* [<http://www.pscw.uva.nl/sociosite/TOPICS/weber.html>] [İng.: "Science as a Vocation," *From Max Weber: Essays in Sociology*, çev. ve ed. Hans H. Gerth ve C. Wright Mills (New York: Oxford University Press, 1946): 129-156.]

etzsche: »die Wüste wächst...«) yeryüzü ve dünyada⁴ tüm kalburüstü düşünce yollarını örtük ya da açık niteleyen sorulardan biri hep *ethos* ve ahlâk olmuştur.

Bunun bir anlamı daha var: böylesine kaygan bir konunun 'mesele,' 'dert' (*Sache*) haline gelmesi, toplumsallaşma sürecinin erken dönemlerinden, aile terbiyesinden başlayarak ileri yaş dönemlerine dek kişi benliğini saran, değişen varoluş koşullarında tüm iç çelişmeleriyle içselleştirilen ahlâki sıvadan ötürüdür. Dileyen bunu 'habitus' olarak da düşünebilir. İyi kötü sorgulansın ya da ayakta kalma, iktidar edinme güdüleriyle yeri geldikçe (örneğin akademik iş hayatında) kalıplaşmış dile sermaye edilsin, toplumun sıvası olmuş 'değer'lerden söz ediyoruz sonunda. Şu ya da bu kişisel (ya da 'bireysel') nedenle akademik alan uğraş seçildiğinde de, işlermiş görünen gerçeklikler içinde ne denli bozuk paraya dönüşürse dönüşün, tüm düşselliğiyle ve iç çelişkileriyle bir değerler hiyerarşisi ve ahlâk sorunuyla hep yüzyüze kalınıyor. Yaşam stratejileri gereği yaşanan ahlâki çelişkiler ne kadar bellekten kovulmaya çalışılırsa çalışılsın, gene de değişik yollarla kendilerini hatırlatıyorlar tek tek her birimize.

Aynı sorunu 'akademik yaşam' dedikleri artık 'uzmanlık'lara bölünmüş uğraşlar bütünlüğünü etkileyen değişmelere her dönemde hemen kendini uydurarak kabuk değiştiren "*homo academicus*" türleri üzerinden de düşünürken ardalanda tutmakta yarar gördüğüm bir başka nokta daha var: o da iktidar-mülkiyet ilişkilerinin kültür piyasasındaki değişim ve dönüşümlerden bağımsız düşünülemeyeceği gerçeği. Tarihin akışında se-

4 "Çölleşme hızla kovuluştur bellekhanımın. 'Çöl büyüyor' sözü çağımızın geçecek değerlendirmelerinin dışındaki bir yerden gelmektedir. Nietzsche neredeyse 70 yıl önce 'çöl büyüyor' derken şunu da ekliyordu: 'içindeki çölleri saklayana yazık.'" [»Die Verwüstung ist die auf hohen Toren laufende Vertreibung der Mnemosyne. Das Wort »die Wüste wächst« kommt aus einem anderen Ort als die gängigen Beurteilungen unserer Zeit. »Die Wüste wächst« sagte Nietzsche vor fast 70 Jahren. Er fügt hinzu: »weh dem, der Wüsten birgt <.«], Martin Heidegger, Was Heißt Denken? (Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1954): 11-12. [İng.: What is Called Thinking?, İng. çev. J. Glenn Gray ve F. Wieck (New York: Harper & Row, Publishers, 1968): 30.]

dimentasyona uğrayan insanlık deneyimlerinden üremiş ahlâki değerler günümüzde ‘meslek kodu’ gibi bağlayıcılıklar yoluyla zorbela işletilmeye çalışılırken,⁵ aslında öznesiz uğraş ve meslek pratiklerine geçiliyor ve yeni bir ‘yapay’doğa gereği giderek daha makinemsi yeni bir insan-doğasının ortaya çıkıyor olması da tartışacağımız meselenin bir başka boyutu. En geniş anlamıyla kökenleri uzak geçmişteki *tekhne*’ye götürülebilecek ‘insan yapıntıları’nın (*human artifices*), bu yepyeni ‘yapay’ doğayı (*physis*) nasıl oluşturduğunu ve eskiden büyük ölçüde müdahalesiz akan doğa’nın yerine nasıl hızla geçtiğini ileride ciddi irdelemek, bir anlamda Fredric Jameson’un deyişiyle “görsel ontoloji”sini⁶ geliştirmek zorundayız. Yeni

5 Örneğin İngiltere’de mimarlık meslek kodunun 1968’deki etik konumu, mimarların ticari baskılardan kendilerini kesinlikle uzak tutmaları, işadamları gibi davranmamaları, inşaat alanında ya da yapı malzemesi imalatçısı şirketlerde hisseleri ya da başka çıkarları olmaması, kendi reklamlarını yapmamları ve aralarındaki rekabette fiyat kırmamaları konusunda sarıh hükümler taşımasına karşın, hem piyasanın hem de mimarların en büyük müşterisi olan İngiliz Hükümeti’nin baskısı altında bu hükümlerin yaptırım gücü 1980’lerin ilk yarısında epeyce aşınmış bulunmaktaydı. Bkz. Martin Seymes, Joanna Eley, Andrew D. Seidel, *Architects and their practices: A changing profession* (Oxford: Butterworth Architecture, 1995): 22-23. Biz de burada akademik uğraşın genel yapısını gözönünde tutarak örnekler yoluyla aynı sorunu tartışmak durumundayız.

6 Jameson, önceki bir çalışmasının girişinde de şöyle demektedir: “İçinde yaşadığımız toplum artık çoğunlukla imalâtımız ürünlerden ibaret ve imgelerini topladığımız bir dünya sunuyor bizlere. İnsanlarca üretilmiş bu yapay evrenin bir ontolojisini çıkarmak eğer halâ mümkünse bu [çaba] görsel olanın, diğer duyuların terk edip gittiği ve ilk elde göze çarpan yanı kalmış varlığın ontolojisi olmak zorunda. Bütün iktidar ve arzu mücadeleleri burada, yani bakışın hakimiyet kurması [kavgası] ile görsel nesnenin sınırtanımaz zenginliği arasında yer tutmak zorunda. Uygarlığın en üst düzeyinin (hiç değilse şimdiye dek) insan doğasını ahlâkçılığın bile artık kesip atmak istemediği bu oynaklığa dönüştürmüş olması tam bir ironi.” Fredric Jameson, *Sig-natures of the Visible* (New York ve Londra: Routledge, 1992): 1 [altını ben çizdim]. Jameson’un bu konuya ayrılmış yeni kitabı *A Singular Modernity: Essay on the Ontology of the Present* (Londra: Verso, 2002)’da Lukács ile ilgili kısımlara da bkz. (özellikle s. 82-5). Lukács’ın daha önceki *Die Eigenart des Ästhetischen*’inde girişilen genel tartışma ölümünden sonra yayımlanan “Ontoloji’ye Giriş”inde açılmaktadır: “Tarih dönüşsüz bir süreçtir,” diye yazar Lukács, “bu nedenle de tarihin ontolojik incelemesinin zamanın dönüşsüzlüğünden başlaması doğaldır. Burada gerçek bir ontolojik ilişki demetiyle [*ontologischer Zusammenhang*] yüzyüze bulunduğumuz apaçıktır. Eğer zamanın bu niteliği [*Wesensart*] her tür varolanın vazgeçilemez temeli [*unaufheb-*

“hazır giyim” teorik modalar peşinde koşarken, bu yeniden keşfe önem verirsek eğer, Lukács’ın son dev eserinde varoluşun “ontolojik” boyutuna yaptığı vurguyu unutan bizlerin konunun bu yönüyle de yolun daha başında olduğumuzu teslim etmemiz gerek.

Ama günümüz toplumsal işbölümü içinde uğraşlarda arınan ‘meslek ahlâkı’ ve kör değneği gibi bellenilen ‘meslekçi’ ideolojilerin altını oyan, baskın bir başka işleyiş daha var ki, o da gerçekte kaostan ibaret piyasalara zorbela kırılğan bir kozmos getirmeye çabalayan sermaye düzeninin hiç vazgeçemediği şu bayağı olduğu denli usdışı, ilke bile denilemeyecek ‘kârlılık prensibi’ ve her şeyin ‘mübadele değerleri’ olarak algılanışı. Yığınla etik reçeteyi daha baştan kof kılan şey de önünde sonunda işte bu gerçekte işlemeyen ama içselleştirilmiş işleyiş. Her türden çalışma/iş yaşamı dışına taşarak diğer yaşam alanlarına da gizli ya da açık bulaşan bu usdışılık göz ardı edildiği sürece, meslekî ve diğer değerlerin, ahlâk ölçülerinin sorgulanması tamamlanmış sayılmaz. Bu özellikle ‘fikirlerle yaşamak’ yerine fikirleri bir ‘kültür sermayesi’ olarak piyasaya sür-

bare Fundament eines jeden Seins] olmasaydı, varlığın zorunlu tarihselliği [*notwendigen Geschichtlichkeit des Seins*] sorunu ortaya atılamazdı bile.” *Prolegomena zur Ontologie des gesellschaftlichen Seins* (Darmstadt und Neuwid: Luchterhand, 1984, 1986; [bundan sonra *Prolegomena zur Ontologie*]), 1. Halbband: 612-13. [İng.: G. Lukács, *Ontology: Marx (Marx’s Basic Ontological Principles)*, çev. D. Fernbach (Londra: Merlin Press, 1978): 70.] Önceki bir çalışmamda belirttiğim gibi, Lukács’ın kerelerce değindiği ama arzulayıp da gerçekleşmesine ömrünün yetmediği, ilk göz ağrısı estetiğe yeniden dönüşüyle başlayıp ontoloji ara istasyonunda sona eren yetkin bir etik teorisine ulaşabilme çabası, onun haketmediği ölçüde ilgisizlikle karşılaşmış son dönem yapıtlarında yer yer dışa vuran bitmemiş bir çağdaş ‘odyssey’dir. Önümüzdeki döneme egemen olacağı söylenen ‘görsellik’ düşünüldüğünde, bu yolda harcanacak her emek ahlâk açısından da önem taşımakta. Şimdilik Lukács’ın şu sözcükleriyle yetinelim: “soyutlamalar ve düşünce deneylerinin (*Gedankenexperimente*) aldığı biçim ve tuttuğu yön epistemolojik ya da metodolojik görüş açılınca, hele mantıksal olarak hiç belirlenemez (*erkenntnistheoretische oder methodologische (am wenigsten logische)*); [tersine] bunları belirleyen, eşyanın [şey(ler)in] bizzat kendisidir (*die Sache selbst*).” G. Lukács, *Prolegomena zur Ontologie*, 1. Halbband: 596 / *Ontology: Marx*: 49. Üstelik, ‘etik,’ ‘ahlâk’ sorusunu ‘emek’ sorusundan bağımsız düşünmek mümkün olabilir mi? [özellikle bkz. “Die Arbeit” 2. Halbband: 7-116; aynı bölümün İngilizce çevirisi: G. Lukács, *Ontology: Labour*, çev. D. Fernbach, Londra: The Merlin Press, 1980)]

meyi seçmiş akademisyenlere hatırlatılması gereken önemli bir nokta.

Eğer “etik” (*Ethik*) Adorno’nun deyişiyle ahlâkın (*Moral; morality; moeurs; mores*) “rahatsız vicdanı” ise, kısılmasında sayısız yarar olan neon ışıklar⁷ (mübadele değerleri; kârlılık) altındaki bu sorun için de benzer teşhiste bulunabilir, bizzat ahlâkın ahlâkçılık yapmaktan utanması, ürkmesi sonucu, “etik” denen şeyin yapay olarak ortaya çıktığını, ama ahlâkın çelişkili doğasını görmezden gelen, bu çelişkilerin üstünü örten bir uyumluluğa kurban giderek sonunda işlemediğini öne sürebiliriz.⁸

7 Bu benzetmeyi bilerek kullanıyorum; hem de salt Heidegger’in yapay ışıkların iyice aydınlatığı yerde ardalanın daha da karanlıklaştığı ve tekinsizleştiği yolundaki ifadesinden taşıyarak değil. Adorno da ‘kitle kültürü’ üstüne bir yazısında şöyle yazıyor: “Kentlerin üstünde gecenin doğal ışığını bastıran neon yazılar toplumun doğal âfetine, onun donarak ölüşünün habercisi göktaşlarıdır. Ama gökten inmiş değiller. Yeryüzünden denetleniyorlar. Bu ışıkları söndürmek ve insanlar inandığı sürece gerçek olma tehlikesi taşıyan karasandan uyanmak gene insanlara kalmış.” »Anhang: Das Schema der Massenkultur: Kulturindustrie (Forsetzung) [1942]«, Theodor W. Adorno, *Dialektik der Aufklärung: Philosophische Fragmente, Gesammelte Schriften, Band 3* (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1997): 335. [İng.: “The Schema of Mass Culture,” Theodor W. Adorno, *The Culture Industry: Selected Essays in Mass Culture*, ed. J. M. Bernstein (Londra: Routledge, 1991): 83.]

8 “Etik ahlâkın vicdan azabıdır. [»Ethik ist das schlechte Gewissen, das Gewissen über sich selber.«]” Theodor W. Adorno, *Probleme der Moralphilosophie* (1963) [Nachgelassene Schriften, Abteilung IV: Vorlesungen, Band 10], Hrsg. von Thomas Schröder (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1996): 21-22; 269-70, Anmerkung des Herausgeber 19. [İng.: *Problems of Moral Philosophy*, ed. Thomas Schröder; çev. Rodney Livingstone (Cambridge: Polity Press, 2000): Lecture 1 (7 Mayıs 1963), s. 9-10 ve 185, Not 20, 21.] Adorno aynı konuya ayrılan önceki derslerinde de (VII. Ders: 8 Kasım 1956) bu teşhisini şöyle dile getirir: “Etik kavramı ahlâk felsefesinden çok daha popüler. [Çünkü öbürü gibi] katı gelmiyor, insani göndermeleri ağırlıkta gibi; insan eylemlerini raslantıya terk etmiyerek, insan davranışının değerlendirilebileceği özel bir evrensel düzey vaadediyor sanki. Etik vicdan azabı, yani kendiyile ilgili vicdan. Kendi içerdiği zorlayıcılığı çağırılmaksızın vicdan hakkında konuşma çabası” (s. 185-86, Not 21). Şimdilerde reklam panolarında bile boy gösteren “etik değerler” [!] sloganı, büyük olasılıkla bilmeden, “etik” kalıplar dışında da “toplumsal değerler”in varlığına işaret etmekte – ki bununla ilgili bir tartışma daha önce şu yazımda yer almıştı: “Matematik Değerler aslında Toplumsal-Estetik Değerler midir?” *Bilgi ve Değer: [Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü ‘Bilgi ve Değer’ Sempozyumu (17-18 Mayıs 2002) Bildirileri]* der. Şahabettin Yalçın (Ankara: Vadi yayınları, 2002): 176-192.

Yakınlarda yitirdiğimiz düşün hemşehrimiz Hans-Georg Gadamer yıllar önce günümüz 'kitle' üniversitesini niteleyen, ama 'fikirlerle yaşama'nın da çanına ot tıkayan baskın üç eğilimden söz etmişti⁹ Günümüzün "kitle üniversitesi" koşullarında "fikirlerle yaşamak" («*das Leben in Ideen*») idealinden giderek uzaklaşıldığının ve "neye/kime yarayacak?" (*cui bono; wem gefällt es?*) sorusunun öne çıktığının altını çizen düşünür, bunun üç tür yabancılaşmayla (*eine dreifache Entfremdung*) sonuçlandığına dikkatleri çekmekteydi. Bunlardan birincisi, *Universitas Scholarum*'un çöküşü ve öğrencilerin bir "insan-kaynak," giderek de "müşteri" olarak düşünülmesinin yolunun açılışı; ikincisi, bilimlerin disiplinler olarak birbirinden koparak bölünmesi ve yekdiğeriyle iletişimsizlik içine düşmesi sonucu çökmeye başlayan *Universitas Litterarum*; bu ilk ikisiyle yakından bağlı üçüncüsü ise, yukarıdaki "cui bono?" sorusunun yol açtığı "dar uzmanlaşma." Üniversite kütüphanelerinin birer veri bankasına dönüşmeye başlamasının bu gelişmenin doğal bir uzantısı olduğunu da burada eklemiş olayım.

Bu koşullarda Gadamer'in gözünde bilgin kişiden beklenebilecek üç hasletten,¹⁰ yani çok özel anlamda dalgın Thales ola-

9 Hans-Georg Gadamer, «Die Idee der Universität – gestern, heute, morgen», *Die Idee der Universität: Versuch einer Standortbestimmung* (Berlin: Springer-Verlag, 1988): 1-22. [İng.: "The Idea of University – Yesterday, Today, Tomorrow," H.-G. Gadamer on Education, Poetry History: Applied Hermeneutics, çev. Monica Reuss ve Laurence K. Schmit (Albany: SUNY Press, 1992): 47-59.]

10 İlginçtir, Gadamer 1946'da Leipzig Sovyet askeri bölgesi içindeyken Üniversitenin Rektörü olarak yaptığı ve Sovyet askeri otoritesince basılmasına izin verilen («*Veröffentlicht unter der Lizenz, Nr. 88 der Sowjetischen Militärverwaltung in Deutschland*») açılış konuşmasında [Rektorsrede, 5 Februar 1946] Gadamer bilim adamından (*der Mann der Wissenschaft*) sahip olması beklenen ve Alman bilim adamlarını Nazi yönetimi altındayken unutmakla suçladığı, bilim insanının sahip olması gereken bu üç hasleti anadilinde şöyle özetlemektedir: «Erstens: er muß auf eine Weise geistesabwesend sein können, die nur dem im Angesicht letzter Wahrheitsfragen Stehenden widerfährt... Zweitens: [Er] geht im Verfolg seiner Arbeit durch Zweifel an sich selbst, die bis zur Verzweiflung anwachsen können... Das ist die Tragödie des Forschertums... Drittens: [Er] muß von echter Bescheidenheit sein.». Hans-Georg Gadamer, *Über die Ursprünglichkeit der Wissenschaft*, Leipziger Universitätsreden, Heft 14 (Leipzig: Johann Ambrosius Barth/Verlag, 1947): 13-15.

rak kuyuya düşmenin –hâkimiyet kayıtsız şartsız ‘bilgi’indir– bilim insanının trajik bir figür olarak yalnızlığı ve bu yalnızlığı tüm ağırlığıyla omuzlarına alma cesareti göstermesinin, neon ışıklı sahte tevazulara kaçmadan gerçek bir alçakgönüllülük sergilemesinin önemine kendim de daha önce değindiğim için,¹¹ burada daha fazla üzerinde durmaya gerek yok sanırım. Ama, zorunlu döndük işte günümüze; özelde de bugün akademik yaşamı “uğraş” (*als Beruf*) seçtiği iddiasındaki bizlere.

Öyle görünüyor ki, hem parolasını ‘abidevi’ olandan “bit-memiş” ve “parçalanmış” olana değiştiren modernlik¹² hem de bizleri ‘bellekhanımdan’ boşanmaya zorlayan teknobilimin (Horkheimer)¹³ piyasalarla alabildiğine hemhâl olduğu günümüz koşullarına bir güzel kendini uyduran üniversiter yapılanmalar içindeyiz. Sermaye düzeninin özgül olarak üniversite alanında baskınlaşan işleyişini yakın çekime alırken özel ve devlet üniversitesi ayrımı da sanıldığı denli önem taşıyor. Devlet üniversitelerinin yetkililerince iyi niyetle söylene bile ‘müteşebbis üniversite’ ifadesinin kullanılıyor olması, bazı özel üniversitelerde öğrencilere ‘müşteri’ denmesi hiç de masum olmayan nesnel bir gidişata işaret etmekte.¹⁴ Bunun üstüne

- 11 İlk versiyonu için bkz. Hasan Ünal Nalbantoglu, “Dalgın Thales, Uyanık Üniversite A.Ş.,” Çizgi Ötesinden: Modern Üniversite, Sanat, Mimarlık (Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 2000): 34-35. Yazı yeniden gözden geçirilerek bu seçkiye de alınmıştır.
- 12 George Steiner, *Grammars of Creation, originating in the Gifford Lectures for 1990* (New Haven ve Londra: Yale University Press, 2001): 320.
- 13 “Teknoloji belleği gereksiz kılar. [»*Technik erspart Erinnerung.*«],” Max Horkheimer, »Die Aktualität Schopenhauers«, Max Horkheimer & Theodor W. Adorno, *Sociologica* II, 2. Auflage (Frankfurt am Main: Europäische Verlagsgesellschaft, 1967): 137. [Ing.: “Schopenhauer Today,” *The Critical Spirit: Essays in Honor of Herbert Marcuse*, ed. Kurt H. Wolff ve Barrington Moore, Jr. (Boston: Beacon Press, 1967): 68.]
- 14 ‘Kitle üniversitesi’ çağında akademik özgürlüğün yitip gidişini Adorno çok önceden şöyle dile getirmişti bile: “Öğretim özgürlüğü artık yozlaşarak müşteri hizmetlerine dönüşmüştür ve denetime boyun eğmek zorundadır. [»*Freiheit der Lehre wird zum Kundendienst erniedrigt und soll sich Kontrollen fügen.*«]” »Marginalien zu Theorie und Praxis«, *Stichworte: Kritische Modelle II* (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1969): 186. [Ing.: “Marginalia to theory and Praxis,” *Critical Models: Interventions and Catchwords*, çev. Henry W. Pickford (New York: Columbia Univ. Press, 1998): 274.] Vurgu benim.

bir de “bitmemişlik” ve “parçalanmışlık” gereği ortaya çıkararak aynı süreci damgalayan bir özellik daha var ki, o da artık “kâr getiren, yararçı ve gösterişçi yapıntıların... her *genreda* büyük bir çoğunluk oluşturmakla birlikte, gelip geçici (*ephemeral*) olduğu”¹⁵ gerçeğiyle sürekli yüzleşmek zorunda kalıyor olmamız. Sırf bu rahatsızlık veren gerçek nedeniyle, söz konusu gelip geçiciliği genel bir tartışmayla sınırlamayıp, modernliğe özgü “akvaryum teşhirciliği”ni (*fishbowl exhibitionism*) başka alanlardan, söz gelimi toplumsal bilimlerden somut örnekler yoluyla irdelemezsek, hem analizimiz hem de bu sorunun hepimizi ilgilendiren “etik” boyutun tartışması eksik kalır.

Öte yandan, etik reçetelerin fazla uyumluluk göstermeleri nedeniyle işlemeyişleri karşısında, çatışan çıkarlar gereği nedensiz erozyona uğrasalar da, her toplumda paylaşılan, örtük benimsenen, az çok uyulmak zorunda kalınan, işine gelmeyince hasıraltı da ediliverilen, ama çıkar çatışmaları irili ufaklı yaşandığında da karşıtlarınca hatırlanıp hatırlatılan ahlâk ölçüleri hâlâ var. Bu ise toplumsal-tarihsel bağlamın yaşam kuralları, normları ve çağdaş sosyal psikologların donuk deyişleriyle bu normların duygusal ağırlık kazanmasıyla ortaya çıkan ‘değer’ ölçülerinden bağımsız düşünülemez.¹⁶ Bu noktanın önemine yazımızın sonunda yeniden döneceğiz.

Aynı soru ‘semptomatik’ okunduğunda, bir tür meslek hastalığının belirtisi olarak da düşünülebilecek etik reçeteler karşısında, örtük de olsa kabullenilen ya da uyulmak zorunda kalınan “o şey”in, “yapılması yerinde/doğru olan”ın (Kant’taki “*das Daß*” ve “*das Tunliche*,” Aristoteles’deki “*to hóti*” ve “*tò déon*”)¹⁷ akademik pratiklerde ve ötesinde nereye kadar işle-

15 George Steiner, *Grammars of Creation*: 309.

16 Bu noktanın ayrıntıları için bkz. Hasan Ünal Nalbantoğlu, “Etik, Estetik, Teknik,” *Defter*, No. 45 (Kış 2002): 187-229; özellikle 191-203.

17 Aynı şey estetiğin alanı için de söylenebilir; hele şu “yaşamın estetikleştirilmesi” ifadesini ayağa düşüren ‘yuppie bozuntusu’ enteller düşünüldüğünde... Adorno şöyle yazmıştır: “Etik yaşamda *tò déon*’un (Aristoteles) nasıl kendi ilkesi (*to hóti*) vardır ve pratik felsefeye [Kant] başvurmak zorunda değildir, aynı şey estetik için de geçerlidir ve onun da teorik bir sanatbilime [*Kunstwissenschaft*] başvurması gerekmez.” »Paralipomena«, Theodor W. Adorno, *Ästhetische Theorie* (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1973): 393. [İng.:

diğini sorgulamaya dönüştürcektir. Bunun iyi bir yolu da, 'etik' üzerine aşırı genel yavansöylemler döktürmek yerine, bu sorgulamayı belirli bireylerin somutta sergilediği bir "toplumsal tip"i (*social type*) tartışma yoluyla sürdürmek olabilir.

Şimdiki üniversiteler bir yanda oynak genel ve akademik-kültürel piyasa koşullarına uyum göstereceğiz diye yeniden-yapılanmak yarışında birbirleriyle aşık atarken, öte yanda da 'kitle üniversitesi' çağında iyice aşınmaya uğratılmış 'akademisyen ahlâkı' efsanesinin bu gidişi sanki örtmek istermişcesine inatla kullanılmasını, aradaki çelişkinin getirdiği huzursuzluk ve vicdan rahatsızlığını düşünelim bir. Başat olmasa da 'etik' şablonların bu denli gündeme gelmesinde söz konusu huzursuzluk ve rahatsızlığın önemli payı olsa gerek. İşte bu çelişkili durum nedeniyle hem dünya piyasası hem de bol lâf salatasına konu 'yeni ekonomi' koşullarında Türkiye'de de giderek işletme anlayışıyla sürdürülen 'müteşebbis' üniversite eğitiminin nasıl yeniden yapıldığını, bunun da modern üniversite *ethos*'uyla akademisyenlerin sergilemesi beklenen ahlâk üzerindeki derin etkilerini somut örnekler üstünden yakın gözleme almak ve tartışmak, seçtiğimiz 'uğraş' gereği kaçınılmaz hale geliyor.

İşte bu yönde bir adım atarak, "toplumsal tip" olarak ele alacağımı yukarıda belirttiğim bir örnek üzerinden sorgulamamıza girişmenin tam sırası.

Birazdan açıklayacağım gibi, sosyolojide bir anlamda ölmeye yatırılmış "toplumsal tip" kavramını etik ve ahlâkla da yakın ilişki içinde kullanmak bana anlamlı göründü. Bu konularda bir sürü kaynak gösterilebilir; ama kendi hesabıma, 'müteşebbis üniversite' çağında akademik *ethos*'dan geriye artık ne kalmışsa onunla içiçe bir *homo academicus*'un, böylesine özgül bir akademik "toplumsal tip"in karakter ve ahlâk dokusunu tartışmaya dönük bu yazıdaki gözlem ve değerlendirmelerin teorik dayanaklarını çoğu kez Gadamer, Adorno ve Steiner'in yaşamla ilgili gözlem ve düşünelimlerinde buluyor olmamız ayrıca ilginç.

Gene de “geriye artuk ne kalmıssa” ifadesi ister istemez bir başka sorunun da uyanmasına yol açıyor: Öyle ya, geçmişte ağırlıkla cemaat ruhu ve baskısıyla işletilen “o şey”den (*to hótí*) ve “o şey” gereği ‘yapılması doğru olan’dan (*tò déon; das Tunliche; the right thing to do*), herkesin iyiliğine olduğu açıkça görüldüğü için kişinin uyması beklenen doğru çözüm [*agathòn kai déon; gut und bindend*] arayışından geriye kalan nedir ki şu bitmemişlik, parçalanmışlık yüklü günümüzün klinik dünyasında? Hele, günümüzde oldukça yıpranmış bir kentsoylu mülkiyet anlayışına ters düşmeksizin –Allah saklasın!– önümüze sürülen suya sabuna dokunmaz etik reçetelerin, hatta hepimizce az çok paylaşılan ve/ya da uyulan (ya da uymaya mecbur kalınan) genel, örtük ve asgarî ahlâk (*minima moralia*) ölçülerinin bile şu ‘yeni ekonomi’ ve ‘yeni çağ’ uydurmacasına pek bir uyar sahte-uygarlık cilasının üstünü örttüğü acımasız gerçekler karşısında sürekli tökezledikleri akıllara geliverdiğinde? Soru böyle konuşulduğunda, en azından etik ve ahlâk formüllerini benimser görünen bireylerin ister istemez açmazlara, tutarsızlıklara düşmelerini, nesnel koşulların zorladığı ikiyüzlülükler içine itilmelerini de bir ölçüde anlamak imkân dahiline giriyor.¹⁸

Bu ‘nesnel’ duruma dikkat çekmek, söz konusu, aşağıda açacağımız “toplumsal tip”e örnek oluşturan böylelerinin ‘özel’ davranışlarını kara gözümüzde aklamayı beraberinde getirecek değil elbette. Çünkü, nasıl anlaşılırsa anlaşılın, en azından “bilim”i kendine “uğraş” (*Wissenschaft als Beruf*)¹⁹ seçtiği izlenimi veren kişinin ödemesi gereken bir yaşam faturası vardır. Eğer bir kişi “fikirlerle yaşamak” idealini seçmiş görünüyorsa, çoğu kez akladığımız sıradan çoğunluğun birçok durumda gönüllü benimsediği nesnel koşullara, yani kişinin pekalâ kaçınabileceği durumlara düşmemeye özen göstermek, bilimsel uğraşın gerektirdiği örtük ya da açık kabullenilen “o şey”i (*to hótí*) bir yandan eleştirirken öte yandan da unutmama-

18 Aynı konuda genel bir tartışma için bkz. Hasan Ünal Nalbantoglu, “‘Yeni’ Ekonomi Koşullarında ‘İnsan’” Defter, No. 44 (Yaz 2001): 11-23.

19 Max Weber’in 1919 Kış Yarıyılında öğrencilere yaptığı aynı başlıklı konuşma hatırlanırsa, bu noktanın önemi daha da açığa çıkar (bkz. yukarıda Not 3).

mak zorundadır. Bu aynı zamanda demektir ki, kişi o uğraşı ve uğraşın gerektirdiğini baştan seçmeyebilirdi de. Kimsenin de buna diyecek bir şeyi olmazdı.

Bu ince noktayı yazı sınırlamaları içinde açarken salt deneyim ve gözlemlerle yetinmeyip, onları olabildiğince kuramsal düşünüm planına çekmek gerekiyor. Günümüzde çoğu çalışma ve yaşam alanlarında zorlama etik reçetelerin işlemediği gerçeği bir yana, az çok iç tutarlılık sergileyen, bütünleşik bir *ethos*'dan bile söz edilemeyeceğini, buna karşın örtük işleyen "o şey" gereği akıntıya direnen eğilimlerin de varolduğu gerçeğini unutmamak gerekli. Ama ya bu 'akıntıya karşı' durmak bile içinde yer tutulan, tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal koşulların zorlamasıyla bir tür akademik-kültürel tip tarafından "kültürel sermaye birikimi" amaçlı bir kozmetik olarak kullanılıyorsa, ne olacak?

Bu ve benzeri soruların yanıtı aranırken, önünde sonunda parçalanmış bir toplumsal pratik olarak şimdinin akademik *ethos*'unu niteleyen şeyin gelecek karşısında içine düşünülen umutsuzluk, 'ütopyasızlık' olduğu göze çarpıyor.²⁰ Herkesin bildiği bu durumun Nietzsche'nin sürü hayvanı olarak nitelediği çağdaş 'birey'in tartışacağı bir türü olan *homo academicus*'a özgü "nesnel öznelliği" yani onun toplumsal karakterini, ruhsal yapısını nasıl etkilediğini de bu vesileyle tartışma gündemine getirmek gerekiyor. Çünkü bu etkinin bireysel ahlakla sınırlı

20 Theodor W. Adorno, *Minima Moralia: Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar*, çev. Orhan Koçak ve Ahmet Doğan (İstanbul: Metis Yayınları, 1998): Yansı 127 (*Wishful Thinking*), s. 203-205 [bundan sonra MM olarak kısaltılacaktır]. Adorno'nun teşhisi, günümüzde etik konusunda bireyselliğin açmazını ve ütopyanın önemini anlamamız için çok önemli. Kendisi şöyle der 127. Yansı sonunda: "Birbirine yabancılaşmış ruhsal bölmelerin senteziyle giderilemez düşüncenin kopukluğu, terapötik yöntemlerle akla akıldışı öğeler aşılama ile da giderilemez [*nicht die therapeutische Versetzung der ratio mit irrationalen Fermenten*]; tek çare, düşünceyi antitezci düşünce olarak kuran o istek ögesi [*Element des Wunsches*] üzerinde bilinçli olarak düşünmektir. Bu öge, ancak hiçbir dışsal tortu kalmayacak ölçüde düşüncenin nesnelliği içinde eritildiği anda [*ohne heteronomen Rest in die Objektivität des Gedankens aufgelöst wird*] Ütopya'ya yönelen bir dürtüye dönüşebilir." (s. 205) Alıntılarda önemli görülen ve köşeli paranteze alınan kavram ve deyişlerin Almanca için kitabın şu baskısına başvurulmuştur: *Minima Moralia: Reflexionen aus dem beschädigten Leben* (Berlin und Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1951).

lanmayan, onun ötesine de bulaşarak öncelikle meslek/uğraş etiğini etkileyen ciddi doğurguları var. Ters yönde düşünülürken de, 'meslek etiği' denen şeyin gündelik yaşamın devrinde sergilenen 'birey ahlâkı'ndan tümüyle bağımsız düşünülmemeyeceğini teslim etmek gerek. Tahmin edilebileceği gibi, bir "toplumsal tip" (*social type*) olarak bütünü üzerinde odaklaşacağım örneklerin yer aldığı akademik ortam, tüm karşı çaba ve dikkatlere karşın bireylerce arada bir açmazlarına düşülen bir toplumsal kurum. Kısacası, özellikle ülkemizde seksenli yıllarda hızla özel işletme zihniyetine kavuşturulup şimdilerde öğrencisini 'müşteri' gören –dolayısıyla aşağılayan– ve en komiği bunun şablonunu bile kendi geliştirecek yerde, güdümlü beyinlerce öykünülen 'gelişmiş' sermaye düzenlerinin akademik-kültürel endüstrilerinden ucuz yoldan, çoğu kez de beceriksizce ithal eden "University, Inc." düşünülmeğin söz konusu "toplumsal tip"e giren bireylerin 'asgarî müşterek' karakterini ve bu karakterin nasıl hızla aşındığını tartışmak olayı psikolojikleştirmekten öteye pek gidemez.

Eğer bu yazılanlar bir eleştiri olarak da görülecekse, şunu da eklememizde yarar var: Aradaki tüm disiplin, teori ve uygulama farklılıkları bir yana, akademik endüstrinin patronları, işletmecileri ve bilim işçileri olarak tümümüz kültür sermayesi piyasasında pusulasız seyreden bu teknede seyahat ediyorsak, 'ahlâk,' 'etik,' 'ethos' gibi kaygan ve 'lüzümsüz' konular, 'o şey' gereği, bizde hâlâ hepimizin ve her birimizin sorunu olmayı sürdürüyorlar. Bu yüzden, akademik piyasada hem ayakta kalmak hem de başarılı bir akademik kariyer yapmak isteyenler, öne çıkma yarışında başkalarının gözünde dürüstlükleri konusunda kuşkulara sıklıkla yol açan körlemesine hırs ile hırsına gem vurmak, kendini dizginlemek arasındaki o bulanık çizgiyi tutturmakta zorluk çekerler.

Birazdan yeterli soyutlukta açılacak örnekler akademik ortamın çalışanlarına bir şeyler hatırlatabilir, düşüncelerinde yankılanabilir umudundayım. Umulur ki, bu olası yankı salt usumuzda değil gönlümüzde de çınlasın. Neden ilk elde safdil bir beklenti gibi görülebilecek bu ifadeyi eklemeye gerek duy-

dum? Çünkü, modern çağın zihinlere, sezenusa (*noûs*; Aristoteles) empoze ettiği yapay ayrıma karşın, Adorno'nun enfes saptamasıyla, “[z]ekâ ahlâkî bir kategoridir. [*Intelligenz ist eine moralische Kategorie.*] Duygu ile anlamanın birbirinden ayrılması [*Die Trennung von Gefühl und Verstand*]... insanın birbirinden kopuk işlevlere bölünmesini hipostazlaştırır.”²¹

Bu duruma tüm akademik düşünce ve ‘tasarım’ alanlarında, özede de sosyal bilimlerde rastlıyoruz. ‘İcâd’ (*invention*) ile ‘yaratı’ (*creation*) arasında kesin bir ayırım çizgisi çekilemeyeceğinin de bilincinde olarak, bu bağlamda ‘icâd’ sözcüğünü dilimizdeki olumsuz anlamıyla (örn. “gene ne icâdlar!” deyişinde) alabilir ve çağı niteleyen ‘icâdcılığın’ hem resmî disiplinim hem de nice başka alanda çoğu düşün ürününü gerçek bir ‘yaratı’ olmaktan yoksun kıldığını öne sürebiliriz. Bu durumun metalar fetişizminin boyunduruğunda, seri üretim ve tüketim koşullarıyla ve ‘yeni kapitalizm’e özgü esnekliği olanaklı kılan teknolojik ivme artışıyla çok yakın bağı var. Adorno yaşasaydı, saptadıklarının bu şiddette doğrulanışı karşısında dehşete kapılabilirdi.²²

-
- 21 Theodor W. Adorno, *MM*, Yansı 127 (*Wishful Thinking*): 203. Bu ifadeyi “zekâ bir ahlâk kategorisidir” olarak da çevirmekte bir mahzur görmüyorum.
- 22 Adorno'nun 1945-47'deki acılı saptamalarının, günümüze de ışık tuttuğunu görebiliyoruz. Örneğin şöyle yazar: “Bugünün koşullarında bir tröstü yönetmenin bir basınçölçeri okumaktan daha çok zekâ, deneyim, hatta eğitim gerektirdiği düşüncesi sadece iğrenç bir ideolojidir. Maddi üretimde bu ideoloji inatla savunulur, oysa tinin maruz kaldığı bunun tam karşıtıdır. Bugün ipliği pazara çıkmış *universitas literarum* doktrinidir bu, ilim irfan cumhuriyetinde [*Republik der Wissenschaften*] herkesin eşit olduğu doktrini – bir cumhuriyet ki sadece herkesi herkesin gözetimcisi olarak istihdam etmekle kalmamakta, herkeste herkesin işini yapmasına yetecek nitelikler bulunduğunu da öne sürmektedir. Değiştirilebilirlik, mübadelenin nesnelere uyguladığı işlemlerin ayısının fikirlere uygulanmasına yol açar [*Vertretbarkeit unterwirft die Gedanken derselben Prozedur wie der Tausch die Dinge*]. Ölçülmez [*karşılaştırılmaz*] olan tasfiye edilir böylece [*Das Inkommensurable wird aus geschieden*]. Düşüncenin ilk görevi mübadele ilişkilerinin [*Tauschverhältnis*] sonucu olan o her şeyi kapsayan ölçülebilirliği [*allumfassende Kommensurabilität*] eleştirmekür; bu ölçülebilirlik, üretici güçleri engelleyen ve onların karşısında yer alan tinsel üretim ilişkilerini [*als geistiges Produktionsverhältnis*] oluşturuyordur... Zihnin istihdam saflarına çekilişini sadece değiştirilmezlik durdurabilir. [*Unvertretbarkeit allein könnte der Eingliederung des Geistes in die Angestelltenschaft Einhalt tun*].” *MM*: Yansı 83 (*Başkan Yardımcısı*), s. 133.

İşte yukarıda önerdiğim ve sosyologların kullandığı teorik araçlardan “toplumsal tip” (*social type*) kategorisini tam da bu noktada işe koşmak bence anlamlı olacak (fazla şişirmeden Baudelaire’in *flâneur*’ünü,²³ Simmel’in “yabancı”sını [*Der Fremde*],²⁴ Mills’in “beyaz yakalılar”ını,²⁵ hatta Said’in ‘sürgünde entellektüeller’ini düşünelim).²⁶ Böylece, etik üzerine aşırı genel ve boş lâf etmek, yavansöylemler düzmek yerine, gün-

23 Walter Benjamin’in *Passagen-Werk* sayfalarında şu yazdıkları, bir tür ‘sinematik zaman’ uçkluğuyla *flâneur* sözcüğünü sihirli bir sözcükmüşçesine dile dolayan, bununla aslında bu toplumsal tipi kendi sorumsuzca yaşama arzularının modeline dönüştürerek pek bir yüceltenlere ufak bir uyarı oluşturabilir: “*Flâneur*’ün kişiliğinde aydın, pazara çıkmıştır. Niyetinin pazarı görmek olduğunu söylerse de, aslında niyeti kendisine bir alıcı bulmaktır. Henüz koruyuculara sahip olduğu, ama pazarla da tanışmaya koyulduğu bu geçiş döneminde aydın, *bohème* olarak belirginleşir. Ekonomik durumunun belirsizliğine koşut olarak, politik işlevi de belirsizdir. Bu durum, hepsi de *bohème* çevresinden gelen meslekten komplocularda en çarpıcı biçimde dile gelir.” Walter Benjamin, *Pasajlar*, çev. Ahmet Cemal (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993): 99 [aslı: «Dans la personne du flâneur l’intelligence se familiarise avec le marché. Elle s’y rend, croyant y faire un tour, en fait c’est déjà pour trouver preneur. Dans ce stade mitoyen où elle a encore des mécènes, mais où elle commence déjà à se plier aux exigences du marché, (en espèces du feuillet) elle forme la bohème. A l’indétermination de sa position économique correspond l’ambiguïté de sa fonction politique. Celle-ci se manifeste très évidemment dans les figures de conspirateurs professionnelles, qui se recrutent dans la bohème.», «Paris, Capitale du XIXème siècle», *Gesammelte Schriften*, V/1: *Das Passagen-Werk*, (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1982): 70]; Bu büyük ve bitmemiş çalışmanın çevirisini değerlendiren George Steiner de *flâneur*’ün temsil ettiği manzarayı şöyle dile getirmektedir: “*Flâneur* tipi sinematik zamanda oluşan tüm bir kent panoramasına göndermede bulunur.” George Steiner, “Work in progress: Shops, sewers, boredom, barricades: Walter Benjamin’s mappings of Paris above and below ground,” *The Times Literary Supplement*, No. 5044 (Aralık 3, 1999): 4.

24 Georg Simmel, »Exkurs über den Fremden«, ex: *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung* (Berlin: Duncker & Humblot Verlag, 1908 [1. Auflage]): 509-512 [Almanca metin için bkz. <http://socio.ch/sim/unt9f.htm>] [İng.: “The Stranger,” *On Individuality and Social Forms*, ed. Donald N. Levine (Chicago: The Univ. of Chicago Press, 1971): 143-9.]

25 C. Wright Mills, *White Collar: The American Middle Classes* (Londra: Oxford Univ. Press, 1951).

26 Bu ele gelir kavramı kullanan çalışmalardan biri için bkz. Ulus Sedat Baker, *From Opinions to Images: Towards a Sociology of Affects*, basılmamış doktora tezi. ODTÜ Sosyoloji Bölümü, Eylül 2002.

delik deneyimlerimizde değişik görünümüne tanık olduğumuz bir olguyu kısmen bu mikrososyolojik kategori yoluyla ele alabileceğiz.

Akademik dünyamızda bir “toplumsal tip” oluşturduğunu düşündüğüm örneklerin elbette sayıca az ya da çokluğu bireylerarası farklılıkları  ne çıkarabilir ya da bulanıklaştırabilir. Üstelik, bireyin karakter yapısının toplumsal k kence de bi imlendirilişi ve geleceğe y nlendirilişi nedeniyle, özgül bir “toplumsal tip”e giren bireyler arasında yığınla fark bulunabilir; ama önemli olan, hemen her örnekte  c aşağı beş yukarı görülen ortak paydaya, ortak olduğu için de soyutlanabilir özelliklere dikkat etmek.

Ayrıca, kökleri toplumumuzun tarihinde aranması gereken ufak tefek onca çarpıcı olumsuz gerçek var ki, aşağıda adlandıracadığım özgül “toplumsal tip”e yapısal damgasını vuruyor. Bu tip örneğin kendi söyleminde inceleme “nesne”sine dönüştürerek kültür sermayesine girdi yaptığı toplumsal kesimlerle gerçek bir yakın temasa, y zy zeliğe mecbur kaldığında, neden ince kat atılmış onca uygarlık ve (yavan)kültürlülük cılası birden dökülüp de birkaç kuşak geriye gidildiğinde şecesesi, soyu zorbalık timsali bile olabilen sözde-se kinliğe içkin hunharlıklar dışarı vurabiliyor?²⁷ Bu gibi saptamalar yukarıda

27 Kanımca Cumhuriyetin en değerli ideolog-düşünürü olan Akçuraoğlu Yusuf Bey daha önce yazıp da sonradan yayınladığı “Ittifaka dair” makalesinde (9 Haziran 1336/9 Nisan 1920) o günlerde Ittihad ve Terakk  Fırkasının muhalifleri çevresinde dönüp dolaşan, “[k]apitalistlerden başka, İstanbul’un uluslararası sermayesi sayesinde hoşça geçinmeye alişan sayısı az ama toplumsal etkileri sayılarından fazlaca bir epigoni entellektüeller zümresi”nin varlığına dikkat çekerken bir bakıma şimdikilerin de erken habercisi bir ‘*avant-garde*’dan söz etmiş bulunuyordu. [bkz. Akçuraoğlu Yusuf, *Siyaset ve İktisad hakkında birkaç Hitabe ve Makale* (İstanbul: Yeni Matbaa, 1340/1924): 21-32;  zellikle 31. Altını ben çizdim.] Bu saptama, pleb-yurttaşlığı kendileri için az gören, üstelik ansal çıkarları gereği buna hiç de hevesli olmamak kurnazlığı içinde olan şimdinin *parvenu*’leri için haydi haydi geçerlidir. Bilgiyi de kendi tekelinde gören erken Cumhuriyetin seçkin ailelerince öncelikle kendi soylarını s rd receklerine aşılanmaya çalışılan ‘kültürlülük,’ kendi dil ve tavırlarında sergilemeye çabaladıkları o donuk incelik, nesnel toplumsal koşulların hızla değişmesinin getirdiği yeni fırsatları sinsice izleyen bir *Halbbildung*’a uygun yaşam stratejisi olmaktan öteye de pek geçemez. Bir kısmı ebeveynlerinin mesleğini seçen yeni kuşaklara aşılanan ve doğası gereği ‘ teki’lere  nyar-

üzerinde durduğumuz etik ve ahlâk konusunu somutta irdeleme olanağı da sunuyor bizlere. Bu bakımdan, ıslah olur fikrini pek uyandırmayan kemikleşmiş bir vurdumduymazlığı ısrarla sergilediğini düşündüğüm bu özgül akademik “toplumsal tip”i neden bizler de “nesne”ye dönüştürüp incelemeyelim, bundan kendimize ahlâki dersler çıkarmayalım ki?

Nedir peki bu özgül toplumsal tipte aranacak ortak payda? Akademik bağlam mı? Bu durumda evet. Bir döneme özgül *ethos* mu? Eğer şimdilerde böyle bir şeyden söz edilebilirse hiç kuşkusuz...

‘Etik’ sorusunu belirttiğim bağlamda ve söz konusu “toplumsal tip” üzerinden tartışacaksak, ‘yeni kapitalizm’e özgül koşulların artık seri i’*mâlâta* güdümlenmiş akademik ‘fikir işçileri’nin toplumsal karakteri üzerindeki çözücü etkisini göz önünde tutmaksızın tartışmanın bir yerlere gidemeyeceğine yukarıda işaret etmiştim. Dış dünya içini boşaltırken, ayakta kalmak içgüdüleriyle gene aynı dünyanın kendisine pompalandığı bireyci ideolojilere canhıraş sarılan bu gibi modern bireylere işletmeye dönüşen akademik dünyamızda da sıkça rastlanmaktadır artık.²⁸

gılı aile gelenekleri ve ‘habitus’ları yanında, dıştan gelen tehlikeler (!) altında bu gibi ailelerin sınıfsal temellerindeki kayma ve dönüşümler toplumumuzun günümüze uzanan tarihinde henüz değişik boyutlarıyla derinlemesine tartışılmış değil. Geçerken, o günlerin baskın epigoni entel modalarına tükenmez kaynak oluşturmuş Fransa’ya bugün neler olmakta diye sormadan edemiyor insan. Sözelimi, şimdilerde Anglo-Amerikancılık tarafından kemirilen burnu büyük Fransız akademik-kültürel dildünyasının eleştirisi bu yazının amacını aşıya da, George Steiner’in bir kitabında öteden beri “böbürlenmeye yatkın retorik, pişmemiş çokbilmişlikle karışık kaliteli [!] dedikodunun (*rhetorical bombast... immature sophistries and high gossip*)” sahnelendiğini belirttiği aynı dünyanın bugün vardığı nokta hakkında yazdıklarını da ister istemez hatırlamak zorunda kalıyoruz. Bkz. George Steiner, *My Unwritten Books* (Londra: Weidenfeld ve Nicholson, 2008), Chapter 3, “School Term”: 133.

- 28 Adorno MM’daki aynı yansısını (83: *Başkan Yardımcısı*, s. 134), kitle üniversitesi çağında asgarî duyarlığa sahip herkesi halif sarsabilecek şu sözlerle bitirir: “Bir kalemle bir silgi, bir tabur asistandan daha yararlıdır düşünceye. Kendilerini ne düşünsel üretimin bireyciliğine tümüyle teslim etmek ne de insanı içten içe hor gören eşitlikçi değiştirilebilirliğin kolektivizmine gözü kapalı dalmak isteyenler, sorumluluğun paylaşıldığı bir özgür işbirliği ve dayanışma noktasına çekilmek zorundadırlar. Başka her şey, zihnin iş dünyasından türemiş biçimlere ve sonunda o dünyanın kendisine satılması demektir.” [altını ben çizdim]

Günümüzden geriye, geçmişe dönüp bakıldığında, bu gelişmenin tohumlarının çok önceden aynı akademik toprağa saçıldığını, ilk filizlerini ise 'Amerikan onyılı' 1950'lerde verdiğini söylemek mümkün. Dolayısıyla, kabaca, geçici bir sınıflama yapıldığında bile, tarih içinde Türkiye üniversitelerinde bir sonrakinin tohumlarının bir öncekinde yeşermekte olduğunu gözlemleyebileceğimiz akademisyen tiplerinden söz edebilir; burada yakın çekime alacağımız bir yeni türüne bakarak da gelecekte, kabuk değiştirmekte olan üniversitede entellektüel ufku çok sınırlı uzmanlaşmış²⁹ bir 'akademik işçi' kitlesinin şimdiden belirmeye başladığını öne sürebiliriz. Hiç kuşkusuz, tüm bu tiplerini barındıran akademik bağlam Türkiye'deki üniversiter yapılanmanın yurtdışı dünyadaki dönüşümleri izlemesi ve yeni durumlara tartışmasız uyum göstermesinden bağımsız düşünülemez. Öte yandan daha kırklı yılların sonunda, aynı tiplerini örneğin Amerikan sosyolojisinde boy hedefi yapan teşhis ve değerlendirmeler hiç de değildi. O yıllarda profesyonel bir meslek dergisinde çıkan yazısında sosyolog Nathaniel Cantor, "[m]etinlerde ya da derslikte sürdürülen entellektüel pinpon'un anlamakla [understanding] karıştırılmaması gerektiği" konusunda bizleri uyarıyor,³⁰

29 Siegfried Kracauer daha 1920'lerin sonunda "uzman kültürü" denen şeyin kaçınılmaz olarak uzmanlaşılacak alanın ötesindeki daha geniş toplumsal manzara karşısında bir miyopluk sergilediğinin, bunun ise özellikle siyasi çalkantılı bir dönemde sorumsuzlukla bir tutulması gerektiğinin altını çizmekteydi. Üstelik, 'uzmanlık' olarak nitelenen uğraşların hiç de gerçek anlamda bir uzmanlık sayılamayacağına dikkatleri çeken Kracauer, bugünün "disiplinlerarasılık" çağrılarını neredeyse önceleyerek, "uzman kültürü"nü bir anlam taşıyabilmesi için uzmanlaştığı ayrıntıları daha kapsamlı bir modelle besleyecek biçimde seferber etmesi gerektiğini vurgulamaktaydı. Bkz. «Der Fachmann» [1931], *Schriften*, V/2 (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 19): 404. Bu son nokta için ayrıca bkz. Thomas Y. Levin, "Introduction" to S. Kracauer, *The Mass Ornament: Weimar Essays* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1995): 10.

30 Nathaniel Cantor, "The Teaching and Learning of Sociology," *The American Journal of Sociology*, LV/1 (Temmuz 1949): 24. Cantor'un gözleminin Adorno'nun çoğumuzca yalnızca bir zihin (*noûs*) kategorisi olduğu sanılan zekânın 'bir ahlâk kategorisi' olduğu yolundaki enfes saptamasıyla da yakından ilişkili görülmesi gerektiğini söylemekle yetineceğim şimdilik. Gene bkz. Theodor W. Adorno, *MM*, Yansı 127 (*Wishful Thinking*): 203.

bilginin (*knowledge*) yaşam için ne anlama geldiğinin bu gibilerce sorgulanmayışına dikkatleri çekiyordu:

“Uzmanlaştıkları konular dışında bu bilim insanları pencere pervazına yapışmış eşekarıları kadar çaresizdirler... tek kelimeyle, bu kişiler zekâdan yoksun [*without being intelligent*], yalnızca ma'lûmât sahibidirler [*informed*].”³¹

Tartışacağım “toplumsal tip”in parçası olduğu bazı toplumsal ve bireysel niteliklerin ilk çiçeklenişinin göstergesi sayılması gereken olayların başlarda sol-liberal hava koşullarında ve genelde her tür “yetke”ye ‘muhalafet’ eylemi ve bunu haklı çıkarmaya çalışan söylemi altında gerçekleştiğini görmek ilginç bir teorik ve etik değerlendirmenin de yolunu açıyor. Aslında yetkenin her türüne karşı çıkmak edimi baştan kuşkuyla yaklaşılması ve hangi çocukluk hastalığının belirtisidir diye ‘belirtik’ (*symptomatique*) okunması gereken bir husus. Önlem alınmadığında en azından bir kurumun alt-birimlerinde zor oluşmuş demokratik işleyişleri sorumsuz bir şımarıklıkla tehlikeye atan bu gibi sahte-muhalafetler salt gençlik hastalığı olmayıp, bizimki gibi ülkelerde iktidar pozisyonu edinmeye yönelik küçük burjuva çıkarlarını da sahte-hakçalık (ve sözümöna ahlâklılık) perdesiyle örten birer ‘*dissimulation*’ örneğidirler. Hiç kuşkusuz, daha önceki dönemin üniversite yaşamına egemen orta Avrupa kökenli yetkecilikğin altmışlı yıllarda bir ölçüde zayıflaması sonucu akademik alanda eleştirinin dizginlerinden boşalması çok doğaldı. Bu eleştiri (örneğin 68’liler) yer yer abartılı biçimde yanlış hedeflere yönelmiş olsa da, aynı onyılıda yer alan toplumsal gelişmelerle ve çalkantılarla içiçe düşünüldüğünde genel planda belirli bir toplumsal hedeflilik sergiliyordu. Sorunun püf noktası şurada: hangi zamanda hangi toplumsal-siyasi koşullar akademik yaşamı kuşatmışken, ne tür bir yetkeye ve asıl hangi maksatla? Bu soruyu göz ardı etmeksizin, Türkiye’den bazı özgül ve anlamlı gözlemlerle özellikle bu son noktayı açarak değerlendirmemizin zihin-

31 Aslı, C.E.M. Joad, *Guide to Modern Wickedness* (New York City: Ryerson Press, 1939): 294’de.

lerde uyandırdığı “etik bunun neresinde?” sorusunu daha somutta konuşlandırmanın zamanı böylece gelmiş bulunuyor.

İşte bu amaçla, özellikle yetmişli yılların sonundan şimdye uzanan zaman diliminde Türkiye’de akademik çevrenin gidişatını genel ekonomik ve politik gidişatla ilişkili düşünürken, bugün orta yaşlarında olan bir akademik kesitin çağdaş Türkiye’nin ‘insan manzaraları’ndaki yerine oturtmaya çalışalım.

Yetmişli yılların sonuna doğru akademik ortamı kuşatan totaliter dış güçlerin açık baskısı yaklaşırken, özellikle en gelişmiş yerleşkelerde büyük güçlkle görece gelişebilmiş demokratik işleyişlerin, Weber’in çok önem atfettiği “sorumluluk ahlâkı”ndan (*Verantwortungsethik*) uzak olanlara birkaç boy büyük geldiğine tanık olunmuştur. Somut geçmiş deneyimler bugün hatırlandığında, sanırım o günleri yaşayan çok kişi küçük kişisel ya da grup çıkarlarının kurnazca ardında gizlendiği dizginsiz ve sorumsuz eleştiri örneklerini yatırabilir tartışma masasına. Uçta örneklerin kendilerinde zaten olmayan ‘demokratikleşme’ adına demokratik hoşgörünün en fazla sergilenebildiği ortamlarda demokrasi korsanlığına dönüşmüş olduğu gerçeği önemli bir sosyal psikolojik inceleme konusu olabilir; ama salt demokrasiyi hazmedemeyiş sayılısıyla böyle bir irdelemeye girişilemez. Yetmişli yıllarda toplumun dönüşümüne ilişkin umutların giderek zayıflamış olması, bir tür güçsüzlük duygusuyla birlikte giden eyyamcı bir ‘ayakta kalma’ güdüsü ve stratejilerinin özellikle belirli kesimlerde ön plana çıkmasında rol oynamış olması da hesaba katılmalıdır bu durumda.

Dikkat edilmesi gereken esas nokta, daha fazla talepte bulunanların ne dedikleri, ne tür söylemlerle taleplerini sıvadıkları değil, oynak ama nesnel toplumsal konumları gereği gerçekte ne yapıp eyledikleri ve bunun hepimizi ilgilendiren ne gibi ahlâki doğurguları olduğudur. Günümüzün yaygın *ethos* parçalanması düşünüldüğünde, bolca sunulan etik reçetelerin yanında “o şey” olarak nitelenen örtük ahlâk ölçüsünün işleyip işlemediğini bu türden yakın örnekler yoluyla saptamak, etik/

ahlâk üstüne onca genel söz sarf etmekten çok daha anlamlı. Böylece hem modern toplumun bireyleri üstüne çaplı düşüncülerce öne sürülen iddiaların günümüz Türkiye'sinde küçük bir sınamasını yapmış olacağız, hem de sanırım bu küçük çaba sanırım 'etik' konusunda hazırdaki 'hümanist' reçetelere sığınmanın yararsız, hatta sakıncalı olduğunu bir kez daha hatırlatacak bizlere.

* * *

Şimdi de her birimizi bekleyen böyle bir tehlike karşısında uyarıcı olduğunu düşündüğüm olguyu 'inceleme nesnesi'ne dönüştürelim ve şimdilik "ersatz-yuppie akademisyen"³² olarak adlandıracağım "toplumsal tip"e biraz daha yakından bakalım.

Ülkemizde ve belki başka 'çevre' toplumlarda da yetmişli yılların sonunda öğrenci, ardından da öğretim elemanı olarak akademik yaşama giren küçük bir kesit burada söz konusu olan. Aralarında baştan gelen onca sınıf farklılıklarına karşın, kökenlerinin yükselme hırslarının kaynağının her zaman toplumsal katmanlaşmanın diplerinde aranmaması gereken bir kesit bu. Beklenti düzeylerini toplumsal statükoda hangi katmanlara göre ayarladıklarından çok, hangi ayakta kalma ve kariyerde yükselme stratejileri ve taktiklerini seferber ettikleri, ne gibi eylemlerle amaçlarını gerçekleştirmeye çalıştıkları

32 Bu geçici sıfatlandırmaya alternatif öneren birçok arkadaş arasında Dr. Belkıs Ayhan Tarhan'inki bir yakın okuma grubumuzun geçmişte işlediği M. Heidegger'in *Was heißt Denken?/What is Called Thinking?* başlıklı derslerindeki Parmenides ve Herakleitos fragmanlarından esinle, "gönül'süz akademisyen" oldu; yani aynı kitapta tartışılan, usu yüksek hızda işlerken bir türlü 'şey'leri dert edinip gerçekten gönlüne çekemeyen ve tam da Nietzsche'nin "son insan" (*die letzten Menschen*) olarak nitelediği ve modernlik (*Neuzeit*) koşullarının büyüyen çölleşmesine («*Die Wüste wächst...*») denk düşen tür içinde düşünülebilecek bir tip. Türkçede yanlış anlaşılmasının biraz önüne geçebilmek için "gönlüdar akademisyen" diyebilirdim; ama burada tartışacağım toplumsal tip dışında başka nice akademik tipin de 'şey'leri gönlüne çekip derdi, meselesi (*das Sache*) yapmak yerine, onları birer kuru inceleme 'nesne'sine indirgedikleri düşünülürken, aynı kısalıkta daha betimleyicisi şu ana dek zihnime düşmediğinden 'ersatz-yuppie' sıfatlandırmasını kullanmayı şimdilik sürdüreceğim.

daha önemli. Bu bizi ister istemez hem ethos hem de söz konusu toplumsal tipe özgü ahlâk dokusunu düşünmeye zorlayan bir nüans.

Bu toplumsal tipi temsil ettiğini düşündüğüm bireylerin ileride 'yuppie' olamasa bile karikatürü olmalarını kolaylaştıran şişkin beklenti düzeyleriyle uyarlı ve biraz da yetiştikleri ortamların *lingua franca*'larının biçimlemesiyle gelişmiş ülkelerin metropollerindeki üniversiter yaşama gözlerini diktiklerini, ilk olanakta bu ülkelere kaçtıklarını, bir kısmının da bir yandan geride, üniversitelerindeki kadrolarının boş tutulması için cansiperane mücadele verip böylece nice yetenekli yenilerin önünü tıkarken dışarıdalisansüstü eğitimlerini uzattıklarını, en iyi olasılıkla değişen sürelerde tamamladıklarını düşünün.³³ Özellikle bir özelliğin altının çizilmesi de gerekir. En azından 'çevre' toplumun üniversiter yaşamında ellerini fazla nasırlaştırmamak için 'ampirisist' yaftasını hemen yapıştırarak, alan ya da arşiv tarama gibi görgül çalışmalara burun kıvrırlar bu küçük grup içinde önemli bir alt-grup oluşturur. İleride 'yuppie' döneminin göstergelerinden sayılan neredeyse şehvî tüketim kalıplarının ('lite' bira, dekafeine kahve, vb.) aslında teorisyenlik yaparken de bir benzeriyle ('lite' teori, 'lite' urbanism gibi) karşılaşılacaktır. Bu noktada bilinmeyen, yepyeni bir olguyla yüzyüze değiliz; şimdilik...

Ama şu getireceğim ve yeterince örneğin dışavurduğu olay/olguyu az daha deşersek, hem kuluçkalanmış bir kurumsal etik sorunuyla hem de bireyler düzeyinde ahlâki bir sorunla hemen yüzleşiriz. Kimi *ersatz-yuppie* adayının gönlünde uyuklayan aslanın (sözgelimi *yeşil kart*) yurtdışına çıkınca birden uyanıvermesi, öte yandan bunun hemen gerçekleşemeyeceği kaygısıyla, dışarıda geçen doktora sürelerinin bir tür sigorta olarak alabildiğine uzatılmaya çalışılması; ama aynı anda, seksenli yılları damgalamış politik düzenlemele-

33 Neden 'karikatür' diyorum. Çünkü böyleleri kendilerini şimdiden 'büyük akademisyen' görüp, kendilerini fikir kabızlığı ötesine geçirecek iğne oyası çalışmayı sevmezken, öykündükleri hakiki 'yuppie'ler kendi özgün 'corporate' bağlamlarında çok çalışmak zorunda olan 'beyaz-yakalı' kölelerdir.

rin kadro darlığına düşürdüğü bölümlerini hiç düşünmeden, durum kesinleşene dek kendi kadrolarını olabildiğince tutma çabaları; sonuçta da bu benmerkezci çabalara rağmen kadroların tutulduğu bölümlerde gene de sürdürülen hoşgörü nedeniyle eğitim, öğretimi etkileyen irili ufaklı darboğazların (yeni eleman alamama, vb.) ortaya çıkması. Bu tür hoşgörülerin gidilen ülkelerdeki bölümlerin yönetimlerinin de çalışanlarının da zihniyetine epey yabancı bir 'yurdum akademisyeni' zihniyeti olduğunu bu arada hatırlatmış olalım. Dikkat edilirse, memleketteyken işine geldikçe gevelenen şu 'ahlâk' bu durumda geleceğin yurdum akademisyenlerince kapı dışarı edilmiş bulunmaktadır.

Demek ki dışarıya kapılanmaya çalışanların en azından bazılarının kafasında tezlerini kısa zamanda bitirip ülkesine ve kadrolarının tutulduğu bölümlerine dönerek varolan koşullarda eğitime destek olmak gibi bir kaygı yok. Üstelik durumunu haklı çıkarmak için geçmişte bölümlerinin onlar için hiçbir şey yapmadığı gibi hazırda gerekçeler hep var (acaba gidilen bölümlerde Türkiye'deki kadar karşılıksız yapılıyor mu?). Toplumca 'özallaşma'nın akıntısına kapılınsa da hâlâ bir şeylerin yapılabildiği bu ülkede eğitimin geleceği söz konusu olduğunda, el kapılarından içeri nihai giriş yapma çabasını inatla sürdürdükleri zamanla aşikârlaşan bu yaygın umursamazlık (ve de 'umarsızlık') örneği kesimin, tam bir duyarsızlık sergilediği çok görüldüğünden 'kültürel çalışmalar'ın 'öteki'lerine duyarlılık sergilemeleri de beklenemez herhalde. Bu konuda öznel ya da nesnel bin dereden su getirilebilir; ama tam da bu noktada nesnel bir ikiyüzlülük içine düşüldüğü de bir gerçek. Madem ki, 'etik,' 'ahlâk' üzerine bol keseden kelâm dinlemektediriz, bu hem ahlâki hem de 'etik' bir soru değil midir?

Bitmedi, biz gene önceye gidelim. Genel çizgileriyle vereceğim yaşanmış örnekler, dışarıya kapılanmayı gerçekleştiren bazılarının toplumsal karakterinde aslında önceden var olup da özellikle 'Yeni Dünya'nın 'esnek imalât' koşullarında birden çiçeklenen yerli tohum ve filizlerin anlaşılmasında yardımcı

olabilir. Richard Sennett bunu başka işkollarından örneklerde “karakter çürümesi/aşınması” olarak nitelendirir.³⁴

Üniversiteleri hem de bazı öz mensupları eliyle yeniden düzenleyen 12 Eylül patronlarının ‘görece’ demokratik akademik ortamları gözetim altına aldığı kırılğan dönemi hatırlayalım. Örneğin, olumsuz dış koşulların kuşatması altında, olabileceği denli demokratik bölüm toplantılarında gayriresmî de olsa katılma ve fikir beyan etmeleri ayrıcalığına sahip olanlarla birlikte tartışılan ve onların da o sırada benimser görüldüğü ortak kararlara uygun ve bugün için bile olası en nesnel ölçülerle

34 Richard Sennett, *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism* (New York: W. W. Norton & Co., 1998) [Türkçesi.: *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*, çev. Barış Yıldırım (İstanbul: Ayrıntı Yay., 2002).] C. Wright Mills gibi Sennett’in bir zamanki hocası David Riesman da ünlü çalışmasında, “içe yönelik” (“*inner-directed*”) olarak nitelediği eski Amerikan orta sınıf tipleri karşısında özellikle kırklı yıllar sonunda çok belirginleşen yeni orta sınıf tipinin prototipi “beyaz-yakalı”ları onların “dışa yönelik” (“*other-directed*”) karakter niteliğine vurgu yaparak incelemiştir. Bkz. David Riesman, Nathan Glazer ve Reuel Denney, *The Lonely Crowd: A Study of the Changing American Character*, abridged edition with a 1969 preface (New Haven ve Londra: Yale University Press, 1973 [orig. 1950]): özellikle 263-66. Ameri-ka’da yaşarken kültür endüstrisinin kitleleri aptallaştırıcı düzleme tekniklerini irdeleyen Adorno da, Riesman’ın bu eski ve yeni karakter tiplemesi arasında yaptığı ayrımı kullanmış ve eski protestan ethos’un ve “içe yönelik” tipin gerileyişine koşut gelişen “dışa yönelik” (ve dış nesnel koşullar karşısında çaresiz) tipin popüler kültürce nasıl yansıtıldığını televizyon dizilerinden örnekler yoluyla çözümlenmiştir. Adorno’nun gözünde eskinin popüler romanları incelendiğinde, vurgunun içe dönüklük (*inwardness*), ruhun iç çelişkileri ve psikolojik açmazlar üzerine yapıldığı gözden kaçmaz. Oysa şimdinin popüler kültürünün, özellikle de görsellik yoluyla bireyin teslimiyetini gerçekleştiren televizyonun istediği ve güçlendirdiği tip salt dışa dönük olmakla kalmayıp, işte bu yol ve teknikler sayesinde dışarıya tümüyle teslim olmuş, düşüncesi ve duyguları klişeleşmiş bir tipe dönüşür. Televizyonun sahte-gerçekçiliğince (*pseudorealism*) körüklenen bu yeni durumun ahlak kodları üzerindeki çürütücü etkisini irdeleyen Adorno şöyle yazıyor: “Orta sınıf ‘ontolojisi’ neredeyse fosilleşmiş haliyle korunurken orta sınıfların [eski] zihniyetinden de koparılmıştır. Yaşama koşulları ve kafa yapıları itibarıyla artık kendisiyle hiçbir uyarlığı kalmamış insanlara empoze edilen bu orta sınıf ‘ontolojisi’ gittikçe otoriterleşirken içi de boşalmıştır.” T. W. Adorno, “How to Look at Television,” *The Quarterly of Film, Radio, and Television*, VIII (Bahar 1954): 218 ve dn. 2. [Adorno’nun yazısının çıktığı dergi 1951 öncesi *Hollywood Quarterly* adıyla çıkmış olup, 1958’den günümüze dek de *Film Quarterly* adıyla yayın hayatını sürdürmektedir. Bundan sonra QFRT olarak kısaltılacaktır.]

hazırlanmış sınavlarda arkadaşları lisansüstü programa giremedi diye ortak alınan kararın ihlali demokrasi adına yüksek perdeden ses çıkararak istenmişse, buna ne buyrulur? Üniversitenin üstüne dışardan onca zorbaca abanma ayan beyanken, güçbela korunabilen bir demokratik filizlenme böylesine bile bile kurban edilme tehlikesi içine itilmişse, burada bir demokrasi korsanlığı yok mudur? Üstelik, böylesine eyyamcı orta ve alt-orta sınıf şımarıklıklarına benzersiz hoşgörüyü yaklaştıran akademik ortamları ateşe verebileceklerini düşünmeksizin, sol ve sıradan liberal literatürden hazımsızca alınan fikirleri esas niyetlerine kamuflaj yaparak, bölümlerinde demokrasi olmadığı, vb. gibi suçlamalarla ama aslında bireysel ve grup çıkarları yönünde durumu istismar edenlerde bıraktık 'meslek etiği'ni, hangi kişisel ahlâktan söz edeceğiz? Şimdiden geriye, o aşırı tekinsiz günlere bakıldığında, o zaman ihtimal verilmeyen bir durum bu ve sözde sol ve demokratik söylemlerin bir toz bulutu olarak nasıl gözlere serpiştiği çok iyi bir tarihsel-sosyolojik görgül araştırma nesnesi olabilir.

Gene de, üniversitenin ruhuna aykırı antidemokratik önlemlerin alabildiğine işlediği o dönemde, sınırlı özgürlük ortamlarının istismarını basit bir körlük olarak nitelemek, derinde yatan bir işleyişi kolay geçiştirmek olurdu. Burada bir körlükten söz edilebilirse eğer, ben bunun bir ayakta kalma stratejisinin parçası ve bilerek oynanan bir körlük olduğunu, demokratikliğin işlediği sınırlı özgürlük alanının da antidemokratik olarak nitelenmesinde sayısız kişisel çıkar ve yararın rol oynadığını bir sav olarak öne sürüyorum. Ayrıca, bu episod ve benzerleri yahtılmış olaylar sanılsa da, gençlik heyecanı vb. gibi sudan nedenlerle kolayca geçiştirilemeyecek 'yapısal' bir sorunla karşı karşıyayız bu noktada. Bu gibi örneklerden çıkarak şunu bile öne sürmemiz mümkün: Sözümona "sivil toplum" adına ve 'antidemokratik' nitelemesiyle açıkça haksızlık edilen hoşgörü ortamlarına dışarının baskıcı güçlerine neredeyse parmakla gösterircesine böylesine umarsız karşı çıkışlar, yıllar sonra "ersatz"ların kemâle erdikçe sergilemeye başladıkları antidemokratiklik ve tutuculuğun da erken haberci-

si olarak okunabilir. Sunduğum “*flashback*,” bıraktık akademik etiği bir yana, acaba şu sıradan ‘asgari ahlâk’a Türkiye’de ne olduğu konusunda bizlere ne anlatıyor?

Daha da ilginç: Buradayken hiçbir baskıyla karşılaşmadıkları ve kıt kaynaklara rağmen kendilerine cömertçe sunulan olanakları karşılığında doğru dürüst bir şey yapmaksızın savurganca harcadıkları halde, örneğin dışarıya kapak atınca, ağız-birliği etmişçesine bu ülkeyi “mahpusane gibi gördüklerini” ilân ederek, geri dönüşlerini olabildiğince ertelemek ya da asimetrisine karakterlerini kolayca oturttukları o muhteşem ‘Batı’da yer tutup hiç dönmemek için ellerinden geleni yapanlar da aynı kişiler değil mi? Bu arada, çok önemli bir ayrıntıya dikkat! Yineleyelim, bir “toplumsal tip” örneği olarak türlü ‘*aporia*’larıyla işlediğimiz bireylerin hiçbiri Türkiye’de ne takibata uğramış, ne işten atılmış, ne hapse girmiş, ne de işkence görmüşlerdir. Soralım bu durumda: Şimdilerde hazır ithal şablonlar üstünden ‘demokrasi,’ ‘kimlik,’ ‘çokkültürlülük,’ ‘toplumsal cinsiyet,’ ‘mimarlık var mı yok mu?’ diye bol keseden söylem üretenleri tuzları kuruyken –böyle kalmaya hep çabaladıkları da bir gerçek– Türkiye’yi bir ‘mahpushâne’ olarak algılamaya iten, karakterlerinin ortak hamurunu böyle kılan yerel yapısal nedenler nelerdir? Kolayca geçiştirilemeyecek önemli bir sosyolojik soru bu. Daha da önemlisi, ‘mahpushâne’ olarak gördükleri halde aynı bireylerin en azından bir kısmı yabancı ülkedeki konumlarını sağlam kılana dek neden halâ eski bölümlerindeki kadroları işgal edip başkalarının önünü tıkama pahasına bir ayaklarını bu ülkede tutmak gereğini duyuyorlar? Acaba bu ruh hali Adorno’nun işaret ettiği “asalak psikoloji”nin (*parasitäter Psychologie*), “insanın ağızını açık bırakan tuhafliktaki varoluş-sonrası”nın (*eine wunderliche Post-Existenz*) bir türü ya da göstergesi olarak düşünülebilir mi?

Tek başına örneklerin sergilediği onca fark bir yana, burada açılmasına çalışılan tipe örnek bireyleri dış ülkede belirleyen en önemli parametre aslında “yayın yap ya da toz ol” (*publish or perish*) ilkesine her pahasına uymak ve oraların üniversiter ortamlarında yer edinmek amacıyla güneuyar, çoklukla da

düşünden yoksun aceleci 'proje'ler³⁵ icad etmek değildir. Esas belirleyici etken, nesnel konumları gereği onları bir tür modern kulluk statüsüne iten ve bir tür modern "Efendi" (*Herr*) olarak düşünülebiyecek, sözde-'gelişmiş' dünyanın kalburüstü, tercihen 'top ten' akademik kuruluşlarında dönegelen çarktır. Bu görece küçük "efendi"nin hem 'merkez'deki toplumlar hem de yerküre üzerinde egemenlik sürdüren daha güçlü "Beyler"le (uluslararası korporasyonlar, devlet ve 'derin' devlet, vb.) değişik boyutlarda sürdürdüğü yatak muhabbetini tartışmak bu yazının sınırlarım aşılıyor. 'Çevre' ülkelerden gidenler arasında bu iççeliğin farkında olup bu duruma içerliyor görünenler varsa da çoğunluğun kendi çıkar ve kafa bağımlılığını niteleyen diyalektikte "uşak" (*Knecht*) konumunu kısmen çaresizlik ama çoğu örnekte de kurnaz bir gönüllülükle benimsediği bir gerçek.³⁶ Öte yandan, şimdiki "Efendi" kapitalizme özgü anonim

35 Adorno belli ki yalnızca tarıtuştuğum toplumsal tiptekileri değil, olumsuz enerjisi hepimizi kara deliğine çekebilecek gücteki şimdinin 'ethos' dağılmasını sezenusunda tutarak şöyle yazıyordu: "Herkesin her zaman birtakım projeleri olmak zorunda. Boş zamandan [*Freizeit*] azami yarar sağlanması gerekiyor. Planlanıyor bu zaman dilimi, çeşitli girişimlerde bulunmak için kullanılıyor, gezilerle, akla gelebilecek her türlü mekân veya gösteriye yapılan ziyaretlerle veya sadece mümkün olan en hızlı yolculuk türleriyle tıkuş tıkuş dolduruluyor. Düşünsel çalışmanın [*die intellektuelle Arbeit*] üstüne de düşünüyor bütün bunların gölgesi. Rahatsız bir vicdanla [*mit schlechtem Gewissen*] yapılmakta bu çalışma, sanki daha önemli bir işten, sırf hayali olsa bile daha acil bir işten zaman çalıyormuş gibi. Düşünsel çalışma, kendimi kendi gözlerinde meşru kılabilmek için, büyük bir basınç altında ve zamana karşı yürütölen hummalı bir etkinlik havasına bürünmek, her türlü derin düşünüşü [*Besinnung*] ve dolayısıyla kendini dışlayan bir çaba olmak zorunda... Çoğu yerde olduğı gibi burada da üretim sürecinin biçimleri [*die Formen des Produktionsprozesses*], özel yaşamda [*im Privatleben*] veya bu biçimlerden muaf tutulmuş çalışma alanlarında tekrarlanmaktadır. Yaşamın tümü bir mesleğe benzemek zorundadır [*Das ganze Leben soll wie Beruf aussehen*]; bu benzerlik, henüz dolaysızca maddi kazanca yönelik olmayan şeyi de gizleyecektir. Ama burada açığa çıkan korku [*Die Angst*] sadece [çok] daha derin bir korkunun yansımasıdır." MM, Yansı 91 (*Vandallar*), s. 143. [altını ben çizdim]

36 "Efendi"- "uşak" diyalektiğinin özgün ve soyut tartışması için bkz. G.W.F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, Werke in zwanzig Bänden, 3 (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1970): »Selbständigkeit und Unselbständigkeit des Selbstbewußtseins; Herrschaft und Knechtschaft«, pp. 145-155 [İng.: Hegel's Phenomenology of Spirit, İng. çev. A. V. Miller (Oxford: Oxford University Press, 1977): "Lordship ve Bondage," pp. 111-119.]

bir üniversite işletmesi (Amerikancada “bilgi fabrikası”) olduğundan, ‘Eski Dünya’nın geçmişte kalmış soyluluğuna özgü o uşağını hem döver hem de sever raconu özellikle ‘Yeni Dünya’ koşulları için hiç geçerli değildir. Yeni “Efendi” zaten kullanıp atacağı sürüsüne bereket yetenekli emek-gücünü (“yedek akademik işsizler ordusu”) sözümona “serbest” piyasa koşullarında bir “mal” olarak istihdam eder. Zaten kendi çokkültürlü ülkesinin sayısı giderek artan ‘kültürlü’ işsizler ordusu, içinden gerekli koşulları karşılayan, o an için en işe yarar olanın seçileceği bir işgücü rezervi her daim hazırda, el altındadır. Çark çoğu kez güvensizlik üzerine kurulu kısa dönemli sözleşmelerle döndürülür. Oraların öğrencileri de “müşteri” olduklarının tam bilincinde olup, akademik işletmeye ödedikleri paranın karşılığını fazlasıyla alma uyanıklığıyla durumu alabildiğine sömürmeye yatkındırlar. Zorbela bir yarıyıl için ders verme şansına kavuşmuş bizimki gibi ülkelerden gidenler yana, üniversitelerin az güvenli orta kademesi bile derslerine adam çekmek ve yönetime gönderilecek yıl sonu öğrenci değerlendirmelerinde yüksek puan tutturmak uğruna, öğrenci-müşteriler karşısında olmadık ‘show’lara girmek zorundadırlar.

Biliyoruz ki, söz konusu ‘merkez’lerde ‘çevre’ ülkelerden gelip kapıyı çalan, Romalı olmayı kafasına koymuş yetenekli işgücü her zaman vardır. Bu yabancı işgücü arzı, oralardaki *corporate* Efendi’nin anonim gözünde hiç kuşkusuz kendi profesörlerinin kitap yetiştirmek ve bol paralı projeleri kovalamak uğruna vermekten kaçındığı hammaliye derslerin verilebilmesi için bulunmaz bir olanaktır. Çevre ülkelerden gelen az çok birikimli doktora adayları da çok iyi öğrenmişlerdir kendilerinin potansiyel yatırım sermayesi olduğunu ve emek-güçlerini iyi bir mal olarak pazarlamaları gerektiğini. Çok iyi bilirler ki, bizim örneğimizde olduğu gibi, geride bıraktıkları ülkede utanmazca sürdürdükleri *alla turca* kurnazlıklar oralarda işlemez. Bu nedenle, kendilerini satışa arzetmenin çağdaş uygarlığa özgü ince tekniklerini iyi öğrenmek zorundadırlar. Sürekli ‘rating’ yarışındaki ‘merkez’in üniversiteleri de gerektiğinde yurttaş işsizler havuzundan seçmek yerine, bunlar gibi eli

mahkûm 'öteki'ler arasından en iyi gördüklerini geçici istihdam ederler. Seçimi belirleyen esas etken de 'gelişmiş' toplumdaki akademik işgücü piyasasının dalgalanmalarıdır. "Kültür endüstrisi" ile koyun koyuna yaşayan akademik piyasa, "genelde piyasalar"nın şu temel "değiştirilebilirlik" ilkesini 'gelip geçici' gördüğü bu insan-metalara uygulamaktan hiç kaçınmaz.

Kısacası, 'cehennete' kapak atan bu işgücünün en azından başlarda pazarlık gücüne sahip olduğu söylenemez. Üstelik, geçmişte *alla turca* kurnazlıklarla har vurup harman savrulmuş nice radikal söyleme karşın, bu işgücünün dışarının anonim 'Efendi'leri önünde, Ece Ayhan'ın dizelerindeki³⁷ çağanın "Siz sermayesiniz ayol!" demesine "Hiç bile, benim nüfus kağıdında 'ağır işçi ekmek karnesi verildi' duruyor," yanıtını yapıpıştırma cesareti gösteren yenedüşme cıgaralı ses kadar bile direniş gücü yoktur. Kanımca Hegel'in "Efendiden" çok "uşak"-tan korkulması gerektiği yolundaki imâsını yeniden hatırlatan 'varoluşsal' bir gerçeklikle yüzyüzeyiz burada.³⁸

Tam da bu noktada Adorno'nun müziğin modern teknik organizasyon ve araçlar yoluyla kompozisyonu ve icrasında aşırı uzmanlaşmanın getirdiklerini bir yazısında tartışırken Hegel'in konuştuğudığı diyalektik ilişkiyi analogi olarak kullanışı akla düşüyor. *Universitas* idealinin 'merkez'de olduğu gibi Türkiye'de de geçirdiği dönüşümü açıklamayı hedefleyen olası bir çalışmaya gelecekte taşınmasında yarar gördüğüm Adorno'nun teşhisi şöyle: "Amaçların araçlara boyun eğdirmesi ne denli tamamlanırsa, araçların amaçlar üzerindeki hakimiyeti de o denli tehdidkâr bir hal alır: işte budur efendi ile uşak arasındaki estetik diyalektik. Her bütünleştirme-

37 Ece Ayhan, "Kârhane," Çok Eski Adıyladır (İstanbul: Adam Yayıncılık, 1982): 25.

38 Bunu destekleyen savları Adorno'nun aynı yapıtında bulabiliriz. Efendi ahlakının içkin anlamının [*Der implizite Sinn der Herrenmoral*] "yaşamak isteyen herkes başının caresine bakmalı" [*wer leben wolle, müsse zupacken*] önermesinde bulunduğuna dikkatleri çeken düşünür şunu da eklemeyi ihmal etmez: "Sahiden kötüdür köle ahlakı: Efendi ahlakının sona ermeyisidir" [*Die Sklavenmoral ist schlecht in der Tat: sie ist immer noch Herrenmoral*]."; bkz. MM. Yansı 60 (*Ahlak için kısa not*), s. 99 ve Yansı 119 (*Fazilet Timsali*); s. 192. [altını ben çizdim]

ye [Integration] bir çözüme [Disintegration] sürecinin refakat ettiği sahtelik içinde [im Falschen] bir gidiş. Çözüm bu ögenin [jenes Moment] bütün [im Ganzen] içinde tümüyle yitip gitmesine yol açarken onu korur da; bütünü de bütün yapan budur.”³⁹ Yakınlarda yeniden alevlenen “üniversitenin yıkımı” (bkz. aşağıda Not 42) tartışmaları hatırlanacak olursa, üzerinde düşünmeye değer bir nokta bu.

Böylesi koşullarda tutunabilmek uğruna, dış ülkede yararlı olacağı kestirilen bir partner bulunduğu eski birlikteliği tekmelemek türünden çıkarıcılıklar bir yana, sektirmesiz izlenip başvuru periyodik yeşil kart piyangoları gibi çıkan her fırsat birer umut kapısıdır bu lüks-göçmen potansiyel akademisyenler için. Diğer ‘çevre’ ülkelerden gelen benzerlerinin de aynı yolları deniyor olması yarışı amansızlaştırır elbette. Yarışın potansiyel adaylar arasında gizli ya da açık, vahşi bir rekabete yol açması kaçınılmaz olduğundan, ‘çevre’den gelenler daha doktora çalışmaları sırasında yerliler ve diğer yabancılarla yarışmakla kalmazlar, ülkedaşlarıyla da yer yer çirkin boyutlara ulaşabilen bir çekişme içine girerler. Bunun da hiç kuşkusuz, onların zaten sallantılı kişi karakteri, ahlâk dokusu üzerinde olumsuz etkisi olacaktır. Daha da ilginç olan, bu durumun göçmen akademiklerde bazen yerlilerden bile hızlı kanıksandığı ve kişinin kendi karakterinin çürüyüşü karşısında neredeyse hayvansı bir dürtüyle çabucak aldırılmazlık, duyarsızlık içine girdiğidir. Son çözümlemede, bu duyarsızlık, ‘şeyler’i fark etme yeteneğinin içinde yitirildiği evrensel düleştirme sürecinden (Gadamer)⁴⁰ kopuk düşünülemez.

39 »Je vollständiger der Zweck die Mittel sich unterjocht, desto drohender wird die Herrschaft der Mittel über den Zweck: ästhetische Dialektik von Herr und Knecht. Desintegration gesellt sich, im Falschen, jeglicher Integration. Sie läßt jenes Moment im Ganzen bloß verschwinden, das erst als darin aufbewahrtes das Ganze zum Ganzen machte.« Theodor W. Adorno, »Musik und Technik«, Musikalische Schriften I-III: Klangfiguren [Gesammelte Schriften, Band 16] (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1997 [1978]): 232. [İng.: “Music and Technique,” Sound Figures, çev. R. Livingstone (Stanford, California: Stanford University Press, 1999): 199-200.]

40 Hans-Georg Gadamer, »Die Aktualität des Schönen. Kunst als Spiel, Symbol und Fest« [1974], Gesammelte Werke, Band 8: 123. [İng.: “The Relevance

Bu bize şunu gösterir: geçici olarak “*ersatz-yuppie akademisyen*” olarak adlandırdığımız ve metalar dünyasının renklerine uyarlı biçimde gri tonlarından oluşan bu tayfta, bıraktık kalıcı dayanışmaları bir yana, kısa erimli ilişkilere yatkınlıktan bile söz etmek zordur. Görünürdeki her işbirliği aslında çıkar ve karşı tarafın gerçek ya da sanal olası düşmanlığının sezilmeye çalışıldığı güvensiz ve ihanete hazır bir hesap-kitap temelinde gerçekleştirilmektedir.⁴¹

Bizimki gibi ülkelerden gidip de onca tezgâhın öğrenilmesine ve ardarda proje üretme faziletine kavuşulmasına karşın, dışarının akademik korporasyonlar dünyası kendi sergilediği göstermelik uygarlık cilası gerisinde, bu tipleri pek de kendisinden sayıp adam yerine koymadığından, aralarından Romalılığa daha uzunca bir süre ve belki de hiç kabul edilmeyeceklerine sonunda ayanlar içlerinden geçici olmasına dua ederek mecburen döndükleri şu ‘mahpushâne’ ülkenin üniversite ortamına salt dışarıda edindikleri ‘satıcı’ zihniyetini taşımakla kalmazlar, karakterlerinde çoktandır yer etmiş bulunan

of the Beautiful: Art as play, Symbol, and festival,” *The Relevance of the Beautiful and Other Essays*: 36.]

- 41 Bu durum aslında modern bireyin tüm uygarlık cilası gerisinde, kendisi dahil ‘şeyler’ karşısında duyduğu genel korku, güvensizlik ve sonunda sevgisizlikten kaynaklanır. Gene Adorno’ya göndermede bulunursak: “Gözatılacak çıkarları ve gerçekleştirilecek planları olan ‘dünyevi kişinin’ gözünde, karşılaştığı insanlar otomatik olarak dost veya düşmana [*Freund und Feind*] dönüşür. Kendi planları içinde oynayabilecekleri rolü kestirmeye çalışırken onları daha en baştan nesneye indirgemştir [*reduziert er sie gleichsam vorweg zu Objekten*].” *MM*, Yansı 85 (*Muayene*), s. 135. Keza, Yansı 18’de de (*Evsizlere Sığınmak*) bu yönde bir saptamayla karşılaşırız: “Kendi evimizi ev olarak görmemek, orada kendimizi ‘evimizde’ hissetmemek, ahlâkın bir parçasıdır... Nesnelere karşısında, sonunda insanlara da yönelen sevgisiz bir umursamazlık... Yanlış yaşam, doğru yaşanamaz. [»es gehört zur Moral, nicht bei sich selber zu Hause zu sein...einer lieblosen Nichtachtung für die Dinge, die notwendig auch gegen die Menschen sich kehrt... Es gibt kein richtiges Leben im falschen.«]” (s. 41). [Altını ben çizdim ve son cümleyi almanca “sahnelik içinde doğru yaşam olamaz” diye çevirmenin çok daha doğru olacağı düşüncesindeyim] Bu arada, daha çok metaforik anlamda kullandığı “sürgün entellektüel” tipini bu sevgisizliği sergileyen yaltakçı profesyonellerden titizlikle ayıran Edward Said’in de aynı Yansı 18’i kullandığını görüyoruz; bkz. Edward W. Said, *Entellektüel: sürgün, marjinal, yabancı*, çev. Tuncay Birkan (İstanbul: Ayrıntı yay., 1995): 61-62.

görünmez derin izlere yeni kaygıları, dünya karşısında gizli ya da açık içerleme ve güvenilmezlikleri de katarak dönerler. Döndüklerinde bile dışarıya Türkiye'den çok daha fazla gö-nülden bağlı, çıkan ilk fırsatta da kaçacağı aşikâr bu gibilerde asıl korkulması gereken, toplumsallaşmaları sonucu karakter-lerinde yer tutmuş *alla turca* özelliklerle Batı'da edinilen mo-dern akademik 'Knecht'e özgü donuk klinik yanın oluşturdu-ğu çelişkili bulamaçdır. Bir yandan taşıdıkları ahlâki çelişkinin bir gün bir yerlerde kendilerine hatırlatılma olasılığını göz ardı edip hiç unutmadıkları kurnaz adımları havayı koklayarak ye-niden atarken, öte yandan 'kıymetleri'nin Efendi'lerce sonun-da takdir edileceği umuduyla el kapılarını da sürekli çalmayı hiç eksik etmez, ömürlerini böyle geçirirler. Dışarıda da artık sürünmeye başlamış akademik koşulların⁴² zorlamasıyla care-siz döndükleri şu beğenmedikleri ülkenin akademik ve kültür endüstrilerinde az çok yer tuttuklarında da bu özel tür azge-lişmiş modernlerin toplumsal-bireysel ahlâki dokusunu yakın çekime almak çok eğlenceli oluyor bazen; tabii komedinin hızlandırılmış trajedi olduğunu akılda tutarak...

Akademik ömürlerini dış metropollerin akademik-kültü-rel endüstri çarkında öğütmeye dünden hazırdılar. Bu uğur-da şimdiki üniversite kurallarından çok önce dış yayına önce-lik vererek bu yönde en son düşün modasını dışarıdayken iz-lemiş, bu arada ahlâktan arî küresel 'araçsal aklın' güdümüne girmişlerdir. Kariyer başlarındayken meslek dergilerinin 'pe-er-review' sisteminde adı saklı hakemlerin ortasında her nabza şerbet verebilecek renksiz bir uğultunun tutturulmaya çalışıl-ması da geleceğin konformizmine işaret ettiği gibi, uluslararası kongrelere kabul edilen bildirilerinin her şeye rağmen pas kokan dili de yolun başındakileri bekleyen aynı konformizmin habercisidir. Bu kongreler çoğunlukla borsaya benzerler. Ta-nınmışlık derecenizle doğru orantılı olarak, hem olası alıcıla-

42 Bu konuda hatırı sayılır bir literatür olmakla birlikte, şimdilik bkz. Oxford Literary Review'un The University in Ruins özel sayısı (ed. Timothy Clark & Nicholas Royle, cilt 17, 1995); özellikle, Bill Readings, "Dwelling in the Ruins" (pp. 15-28).

rın dikkatini çekmeye hem de gücünüzün yeteceğini tahmin ettiğiniz olası rakiplerinizin yazdıklarını diğer meslekdaşlar önünde esnek bir dille batırmaya çalışırsınız.⁴³ Bu arada uluslararası akademik turizmin irili ufaklı ortamlarına özgü yağmacı turist ruhu ve doymaz açgözlülükle maddi manevi getirileri olabilecek yeni 'bağlantılar' (Amerikancanın şu çok şey anlatan "connection") peşinde de koşulur. 'Ersatz-yuppie akademisyen'lerin 'deadline'lar öncesinde organizatörler ve yayıncılara e-postaladıkları sığ ama tekdüze kongre ruhuna uyar şablon çırpıştırmalarında da en ağırlıklı kavramlar dayanılmaz bir hafifliğe kavuşurken, en önemli sözcükler de yere düşüp pul olur ve 'yeni akademik ekonomi'nin ivmesi yükselen trendlerini anında izleme kaygısının ağırlığı altında hazmedilmeksizin hızla tüketilip terk edilirler.⁴⁴ İşte Adorno'nun ifadesiyle, 'şey'ler karşısında sergilenen ve kaçınılmaz olarak insanlara da dönecek olan sevgisizliğin bir örneğini vermiş olduk. Bu niteliğiyle düşünüldüğünde ersatz ürünlerin en cilâlı teoriklik sergilediklerinde bile okuyan ve dinleyenlerde uyandırdıkları his ve sezgi, entellektüel bir kitsch ile yüzyüze kalındığıdır.⁴⁵

43 Konumuz için çok önemli bir kitap üzerine Zygmunt Bauman tarafından kaleme alınan bir yazıda ("The Man from Waco," *The Times Literary Supplement*, No. 5075, Temmuz 7, 2000, pp. 5-6) bu noktanın altı özellikle çizilmektedir. Söz konusu kitap için bkz. Guy Oakes ve Arthur J. Vidich, *Collaboration, Reputation, and Ethics in American Academic Life*: Hans H. Gerth and C. Wright Mills (Champaign, Illinois: Univ. of Illinois Press, 1999). Bauman bu durum karşısında Durkheim'in bir zamanlar ahlâkın dinsel temelleri çöktüğünde onun yerini meslek etiğinin dolduracağı yönündeki umudunu hatırlamadan edemiyor.

44 Söz konusu durum yeni ortaya çıkmış değildir. Kant'ın 1798 yılında yayıncı ve felsefeci Friedrich Nicolai'ye gönderdiği, kamuya açık alaycı iki mektup da çağı yakalama trendlerinin daha o zamanlarda kitap piyasasınca belirlenişine (dolayısıyla gelip geçiciliğine) işaret etmekle kalmıyor, bunun karşısında sabırla bilim yapanların nasıl durduğuna gerçek bir örnek de oluşturuyor. Bkz. »Über die Buchmacherei: Zwei Briefe an Herrn Friedrich Nicolai von Immanuel Kant«, *Kants Werke, Akademie Textausgabe, Band VIII*, Berlin 1912/23 (Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1968): 433-38. [İng.: "On Turning out books: Two letters to Mr. Friedrich Nicolai from Immanuel Kant." Immanuel Kant, *Practical Philosophy*, çev. ve ed. Mary J. Gregor (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1997): 621-25.]

45 Adorno'nun müzikte kitsch üzerine yazılarından birinde (1932) yaptığı şu çok ilginç saptamanın çalıştığımız düşün alanlarında, ilk elde kalburüs-

Uluslararası akademik-kültür endüstri ve turizminin gönüllü tele-işçiliğine soyunan bu yeni insan-makinelerin 'merkez'in yönlendirimi altında kendi ya da başka 'çevre' toplumları üstünden, küresel olduğu kadar bireysel düzeyde de işleyen çok yönlü bir istismar mekanizması içine girmeleri ise olayın esas önemli bir başka boyutu.

'Merkez' galaksi kültürel sermaye ve işgücü piyasasındaki "fazla üretim" krizleriyle uzak ve bilinmez geleceğe (Derrida'nın *le futur* karşısına diktiği şu *l'à-venir*) uzanan kendi çöküşünü adım adım yaşarken, kendi bünyesindeki toplumlar hakkında kapısını çalan az gelişmişlerden öğreneceği fazla bir şey yoktur elbette. Haklıdır da 'merkez' bu algısında çoğu zaman; çünkü sancılı faturasını 'öteki'lere çıkaran kendi tarihsel yazısını gene kendi dildünyasından çok daha ehil kalemler kaç kez ve yeniyetmelerin –ne hadlerine üstelik– hiçbir zaman erişemeyecekleri düzeyde anlatmayı başarmışlardır.⁴⁶ Güncel ve moda teorik şablonlar öncelikle 'merkez' ülkelerin kalburüstü düşünürlerince üretilmektedir ve zaten 'çevre'den gelme ikinci sınıf işgücü ordusu da bu ürünleri yakından izler. Gelişmiş kapitalizme özgü akademik-kültürel endüstriler, fazlasıyla bilip de büyük ölçüde tükettikleri kendi kültürel, mimari, vb. ortamları hakkında bu yeniyetmelerden bir şey öğrenmeye muhtaç değilken 'çevre'deki 'öteki'ler hakkında tüketilebilir yeni 'malumat'a hep aç olduklarından, yeniyetmeler

tüymüş yanılması yaratan ürünleri için de geçerli olduğu kanısındayım: "Kitsch'in en kötüsü de 'düzeyli' görüneni [*Der ärgste Kitsch ist der mit >Niveau<*], kompozisyon özentisi taşıyan ve baştan hemen fark edilmeyenidir. Onun maskesini yırtıp atmanın tek yolu *teknik* eleştiriden geçer; 'ciddi' [*in >ernst<*] olması istenmiş müzikteki *kitsch* öğeler [*Kitschelemente*] her zaman teknik tutarsızlıklarıyla kendilerini ele verirler. [Ama] şu da doğrudur: teknikteki tutarsızlık yalnızca başlama noktasıdır; teknikteki tutarsızlığın ille de kitsch olması gerekmez." Theodor W. Adorno, «Kitsch», *Musikalische Schriften, V-V: »Musiksoziologisches«* [*Gesammelte Schriften, Band 18*], (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1984): 794. [İng.: "Kitsch," *Essays on Music*, ed. Richard Leppert, çev. Susan H. Gillespie (Berkeley: Univ. of California Press, 2002): 504.]

46 George Steiner'in eşsiz bir dürüstlük ve alçakgönüllülükle yazıldığını düşündüğüm, yukarıda da yararlandığımız son çalışması *Grammars of Creation* işte tam da bunun kanıtıdır.

için 'Efendi'nin gözünde kabul görmenin en iyi yolu, 'çevre'yi günün modasının şablonlarına uygun kesimlenmiş bir 'arzu nesnesi'ne ve de akademik endüstri için 'hazırda malzeme'ye (*der Bestand*) dönüştürerek 'kavramlar piyasası'nda satışa arz etmektir. Ortamın patolojikliği karşısında zorlanan ve bazı ahlâki öğelere tutunmak istedikçe açmazda kalan bireyler bile sonunda kendileri için en rasyonel seçimi yaparak, 'merkezin' talep edip satın alabileceğini kestirdikleri, çıktıkları toplum ve kültürler üzerine veri, bulgu ve değerlendirmeleri utança paketlenip uluslararası kültür piyasasına arz ederler. Bu işlem çoğu kez içselleştirilmiş reklâmcılık teknikleriyle gerçekleştirilir. Kup ve ölçüler 'merkez'den kaynaklanan teorilerce sağlandığına göre, yapılacak en akıl kârı iş çevreden yapılacak fikir hammaddesi, en fazla da yarı-mamul fikir ihracında taşeronluk, acentalık, en fazla da, eskimiş bir deyişle, "compradore"lik rolünü üstlenmektir. Bu arada unutmayalım, 'merkez'den gelen talebin de güneuyar, işevrülabilir ortalamanın üstüne pek çıktığı söylenemez.⁴⁷

Dolayısıyla, küresel koşulların "academia"sında 'merkez'e bağımlı işleyen kültür mallarının şablonu ithal "yeniden-üretim," aralarından bazılarının 'second best' diye diğer 'çevre' ülkelerde oyalanıp ayakları geri giderek geçici dönüş yaptığı aynı taifenin kendilerini 'çevre'de 'merkez'in işine yarar kültürel yatırma dönüştürme çabasıyla biteviye yinelenir. Bunun

47 Yazımın önceki versiyonunu okuyarak fikirlerini ileten çok değerli hocam Dr. Necat Erder'in deyişiyle, aslında 'merkez'lerin o sıra öncelikle neyi görmek ve dinlemek istediğine uyarlanıp da teklif edilen, kabul ve finans gördüğünde de 'çevre' toplum ve kültürlerde sürdürülen araştırma sürecinin iki cephesi var: bir yüzünü pahalı teorik çerçeve ithali, öteki yüzünü ise ucuz bilgi ihracı oluşturmakta. (28 Kasım 2002 tarihli telefon görüşmesinden). Hocamın katıldığım bu doğru teşhisi bence ekonomik bağımlılığa göndermede bulunan bir benzetmeden de ötede anlam taşımaktadır. Çünkü "ersatz-yuppie akademisyenler" her mevsim ithal ettikleri pahalı teorik çerçeveleri çoğu zaman "kalite kontrolü"nden geçirmek gibi bir ahlâki-zihinsel zekâ gücünden yoksun olduklarından –"zekâ bir ahlâk kategorisidir" (Adorno)–, ithal bile olsalar çoğu suya tirit çerçevelerin yerel koşullara aceleci uyarlanmasından çıkabilen veri ve yorumlar da bilgiyi anlamsız bir 'fast food' meta alışverişine dönüştürüyor. Ne de olsa, günümüz seri üretim koşullarında 'merkez'lerin beğenisinin pek bir 'seçici' olduğu pek söylenemez.

yeni bir türü de son zamanlarda dışarıdaki üniversiteler ile ortak oluşturulan 'lite' programlar yoluyla hem orada hem burada 'ilim irfan cumhuriyeti'ne 'lite' katkıda bulunmaktadır. Bu arada, yatırım olarak düşündükleri güncel kavramları (artık iyice ayağa düşen, demokrasi, sivil toplum, kadın, çokkültürlülük, kimlik, '[Ö!]'teki,' vb.) kullanarak akademik-kültürel piyasada köşe kapmaya uğraşırlar ve sözgelimi oryantalizmi eleştirirken bile aslında 'esnek' bir oryantalizm ve pozitivizmin 'çevre'de acentalığını yaparlar.⁴⁸ Böylesi *parvenu*'lerin pozitivizme ürkütücü yatkınlığından («*Spätkommer und Neukommer haben eine beängstigende Affinität zum Positivismus*») zaten ta ne zaman önce söz edilmemiş miydi?⁴⁹ Alternatif gibi sunulan kültür ma'mülleri bile sıkı ölçüde tektipleşen gelişmiş ülkelerin endüstriyel irfan piyasasına indeksli mesleki kimliğini –ki bu bile Nietzsche'nin şu çağdaş "sürü bireyi"ne giydirtilen şablon kişiliğin bir başka türüdür– kişisel yatırım ve kâra dönüştürmeye dünden hazır *ersatz*'lar, bizimki gibi toplumlarda 'muhalif' rolünü oynadıklarında da 'kimlik,' 'öteki coğrafyalar' 'başka mimarlıklar,' 'postfeminist okumalar' gibi tapon-ithal "fikir üretim araçları" yoluyla yerel hammadde ve 'malzeme'yi işlemeye koyulurlar.⁵⁰ Göstermelik, papağanca radikallikler de

48 Bu tipe girenler geçici ya da daimi –inşâ'allah– statüyle 'merkez'e kapak atıklarında da tartıştığımız akademik bağımlılık mekanizmasının gerçekte nasıl işlediğine ayık oralı bir bilim adamının ifadesiyle "misafir oryantalistimiz" (*our resident orientalist*) olarak hafife alınabilmektedirler. 'Çevre'den misafir gelmiş böyle bir akademisyen hakkındaki bu nitelermeye tanık olan ve yazımı okurken hatırlayarak bana ileten çok değerli hocam Dr. Necat Erder'e yeniden en içten teşekkürlerimle. Derslerini almış çoğumuzun yetişmesinde büyük katkısı olan Dr. Erder tanıyanların çok iyi bildiği o keskin gözlem, analiz ve ifade gücüyle, üzerinde yeterince durmadığım şu iki noktaya da dikkatimi çekti: 1. Söz konusu eğilim salt tartışılan türe özgü olmayıp, 80'ler öncesinde de vardı ve daha geride ellili yıllara dek götürülebilir; şimdiki zaman aralığını eskiden farklı kılan şey, bilginin metalaşma sürecinin küresel boyutlarda derinleşmiş olmasıdır. 2. Eskiden 'çevre' ülkelerden 'merkez'e gidenlere, kendi statülerine denk düşen oralılarla eşdeğer para ödenirken, şimdi buradan gidenler genelde çok daha az paraya fazla iş yüklenmek zorundalar. (28 Kasım 2002 tarihli telefon görüşmesinden.)

49 MM, Yansı 32 (*Vahşiler daha soylu değildir*), s. 55.

50 Yazımın baştaki versiyonlarından birini okuyan Sinan Kadir Çelik iddiamı destekleyici bulduğu Terry Eagleton'dan şu alıntıya dikkatimi çektiği için

sergileyebilen bu yavan projelerin açıklıya 'mahpushâne'de gizli içsıkıntılarını ertelerken geçici bir vicdan rahatlatma işlevi –bu da hediyesi– gördüğünü belirtmeden geçmeyelim. Başkalarıyla 'hakiki' bir iletişim çabası gibi sunulduğunda da dilin parıltılı kalması yönünde gösterilen aşırı işgüzarlık, muhalifliğin de aslında iktidar amaçlı oynandığının işareti olmakla kalmayıp, acele yetiştirme baskısı altında yazarların konularını gönüllerine çekmek şöyle dursun, yeterince kavramamış olabilirler mi sorusuna bile yol açıyor okuyanda. Kullanılan dil ve kavramların ince ayrıntılarına, iç çelişmelerine inilseydi, ortaya çıkabilecek sonuç taşeronluk yapanların işine pek de gelmezdi zaten. Bu nedenle, bolca tüketilen sözde-radikal,

kendisine teşekkür ederim: "Kimilerininse başat sistemin tamamen olumsuz olduğunu yani, bu dikişsiz ve çelişkisiz bütün içerisindeki hiçbir şeyin tanım gereği bir değer taşımayacağını- varsayacaklarını ve bunun getirdiği yılgınlığın sonucunda, esrarengiz bir Öteki'yi idealleştireceklerini öngörmek olanaklıdır. Kendilerinden başka bir kimse olmama özlemindeki birinci dünyanın bazı evlatlarının da suçluluk duygusuyla kendi kendilerini üzmeleri, sözünü ettiğim bu öteki kültüne eşlik edecektir. Bu durumda yabancı, sapkın, egzotik, maddi varlığa bürünmez olana duyulan ilgide devasa bir artış olacağını kestirmek zor değil. İnsanlara uzak duran hayvanlara duyulan ilgi artacak belki; ya da radikal teorisyenler karınca yiyeceklerle veya Alpha Centauri [Kentauros takımıyıldıza içindeki en parlak ve gökyüzündeki tüm yıldızlar arasında parlaklıkta üçüncü sırada olan yıldız (ç.n.)] sakinleriyle iletişim kurmak için çılgınca uğraşırken bir yandan da bu iletişimin, uygun olacağı üzere, kavranılmaz olarak kalmasını umacaklardır." Terry Eagleton, *Postmodernizmin Yanılsamaları*, çev. Mehmet Küçük (İstanbul: Ayrıntı yay., 1999): 19-20. [İng.: *The Illusions of Postmodernism*, (Oxford: Blackwell Publishers, 1996): 7.] Öte yandan, bu ve benzeri 'kaçış'ların salt şimdinin 'new age' takılmalarından ibaret olmayıp, değişik görünüşler altında oldukça uzun bir geçmişi bulunduğunu da anımsamakta yarar var. Max Horkheimer 1949'da İngilizce çıkan önemli kitabı *Akıl Tutulması*'nda bu hususta şunları yazmaktaydı: "Yarı-dinsel, yarı-bilimsel zihin tedavileri, ruhçuluk, yıldız falı, Yoga ve Budizm gibi eski felsefelerin ya da mistisizmin ucuz baskılarının yanı sıra klasik nesnelci felsefelerin, ortaçağ ontolojilerinin popüler uyarlamaları da tüketime sunulmaktadır.. Ne var ki, nesneden öznel akla geçiş bir rastlantı değildi; düşüncelerin gelişim süreci de herhangi bir anda keyfi olarak geri çevrilemez. Eğer aydınlanma biçimindeki öznel akıl, Batı kültürünün ayrılmaz bir parçası olan inançların felsefi temelini yok etmişse, bu temel çok zayıf çıkmasından ötürü yapabilmiştir bunu. Öyleyse bu inançların yeniden canlandırılması da yapay bir çabadır: sadece bir boşluğun doldurulması amacıyla hizmet eder." Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*, çeviren ve önsöz Orhan Koçak (İstanbul: Metis Yayınları, 1986): 96-97. [İng.: *The Eclipse of Reason* (New York: The Seabury Press, 1974 [1947]): 61-62. Altını ben çizdim.]

egzotik jargon herkesin tanış olduğu, suya sabuna dokunmayan mütearifelerin sınırlarında gezinmekten ibarettir. Tanrıların terki diyâr ettiği ve kahramanlık ekonomisinin esamesinin okunmadığı bir çağda bunu da bir dereceye kadar anlayabildik; ama o zaman bir çalışmayı ‘entellektüel’ bir uğraş olarak sıfatlandırmanın bir anlamı kalmıyor, çünkü bu tür etkinlikte bile ma'lûmât, gerçek bir “söyleşi” ve “iletişim” arzulandığından değil de, bir tür endüstriyel etkinlik olarak iktidara tahvil edilmeye çalışıldığından, burada da aç(ık)gözlü bir teknik hesaplılık işlemektedir.

Gizlice kendilerini besleyen ‘medeniyetler çatışması’nda arada sıkışıp kalmadıklarında, farkında bile olmaksızın güçlü tarafın bastırıldığı konumu tam da ona karşı görünen söylemler içinden dolanarak savunur, geri beslerler. Bu gibiler, örneğin şimdilerde artık örgütleri bile şirketleşen bulanık bir ‘sivil toplum’ adına mücadele veriyormuş gibi görünmeye çalışırken, öteki bazıları da gülümser insanseverliğin ayrımtanımaz temsilcisidir. Yukarıda 1980’ler başından örneklediğimiz gibi, yolun başındaki hotzot radikallik, şimdinin uzaklığından ‘semptomatik’ okunduğunda, zaman içinde radikal retorikğin içi boşalırken kabuğunun kalınlaşmasıyla orantılı ivmelendikçe kendini daha da sinsice gizleyen bir teslimiyetçiliğin sırttığı görülecektir. Bir grubun iktidar odaklı, ‘gönül’den arî hırçınlığı yanında, ötekilerinki ise ‘neo-oryantal’ fikri sermayelerini ‘günbatımı’ ülkesinden alıp, günbatımındaki yerel alternatifleri bile düşünmeksizin ‘gündoğumu’ toplumları ve kültürlerine uygulamak, buralara ait çoğu ikinci el bölük pörçük ve rileri güncel teorik sözcüklerle bezeyip iadei itibar peşindeki ikiyüzlü hümanizmaların hizmetine sunmaktır.

İşte global “Beyler”le koyun koyuna olduğu için ahı gidip vahı kalmış bir uluslararası “ilim irfan cumhuriyetinin” taşeronluğunu ‘çevre’de sürdürenler, sözgelimi, bölgelerindeki iki ülkenin falanca disiplindeki eğitim sistemlerinin karşılaştırmalı eklektik bir envanterini editör ve yayınevlerinin belirlediği ‘deadline’lara yetiştirmek zorunda kalırlar. Bu uğraş da gene bir gün ‘merkez’de kıymetlerinin takdir edileceği umuduy-

la, öncelikle de dış akademik-kültürel piyasalar⁵¹ koklanarak, aynı içselleştirilmiş reklâmcı zihniyetiyle sürdürülür. Bu arada 'mahpushâne' görüldüğü halde mecburen dönülen ülkenin iç akademik ve kültürel pazarını da pek ihmal etmemek gerekir. İçinden çıkılan topluma duyulan bu gibi 'ulvî' (!) duygular bir yana, işler dışarıda iyi gitmediğinde geri adım atılacak sağlam bir zemin, bir iktidar konumu her zaman hazır tutulmalıdır, güneuyar alaturka-alafranga bulamacı b4 akademik müteşebbislerin hesap denkleştirerek kâra geçmeleri için.

"Oyunun kuralları böyle şimdiki akademik dünya koşullarında, biz ne yapalım," diye itiraz edilebilir. Biz de Brecht'in bir deyişini değiştirip "insanlık bunlardan daha uzun ömürlü olmayı bilecek güce de sahiptir" yanıtını rahatlıkla getirebiliriz bu gibi eyyamcı klişelere. Ama sorun şurda yatıyor asıl: Gözünde kendi promosyonu her şey ve herkesden önce gelen bu yeni 'teorik araştırma teknisyenleri" tam bir duyarsızlıkla bu gibi sözlere kulaklarını tıkayarak işlerini yürütmektedir çoktandır. Adorno'nun tartıştığı (bkz. Not 33) televizyonun 'sahte-gerçekçiliği'ne çaresizlik ve şizofrenik bir teslimiyetle boyun eğmiş "dışa-yönelik" (Riesman) izleyici örneğine özgü bazı karakter özellikleri günümüz *ersatz*'larında da bariz gözlemlenebiliyor. Böyle bir ruhsal güdüleniş eleştirel-teorik plandaki yazına da yansıyor. Yazılanlar da giderek, tıpkı Adorno'nun 'sahte-gerçekçiliğe bir başka örnek olarak getirdiği kırklı yıllar Amerikasının içeriksiz magazin öykülerini andırmaya başlıyorlar.⁵² Böylesi okumuşlara özgü bir yabancılaşma-

51 Aynı piyasa içinde ve "enformasyon toplumu" koşullarında üniversiteyi ile onun bir parçası olan "insan bilimleri"ni ve bilimsel "çalışma"yı bekleyen tehlike ve tekinsizlikler üzerine çok sayıda yazı çıkmış olmasına karşın, bu konunun üstüne geçmişte de gitmiş olan Jacques Derrida'nın bir yazısı bizim burada tartıştığımız meselelerle ilgili çok önemli ipuçları taşımaktadır. Eldeki yazının fazla uzamaması için bu ipuçlarını şimdilik izlemeyeceğimi belirterek okuru ilgili kaynağa yönlendirmekle yetiniyorum: bkz. Jacques Derrida, "The University Without Condition," Without Alibi, ed., çev. ve önsöz Peggy Kamuf (Stanford, California: Stanford University Press, 2002): 202-237.

52 "Bu öyküler" der Adorno, "okuyanlara 'gerçekçi' olmayı öğretirler; kişi romantik fikirleri bir yana bırakmalı, her ne pahasına olursa olsun uyum göstermelidir; bundan fazlası hiçbir bireyden beklenemez. Bireysellikle toplum arasındaki o ezeli orta sınıf çelişkisi artık puslu bir belleğe indirgenmiştir."

yı (*Entfremdung*) ortadan kaldırmak yönünde, Brecht'in "yabancılaştırma-etkisi"ni (*Verfremdungseffekt* ya da kısaca *V-Effekt*) andırır bir tekniğin henüz geliştirildiğini sanmıyorum.

* * *

Madem ki özgül bir karakter aşınmasından söz açtık, şimdi de gelelim günümüz 'esnek' akademik imâlât koşullarının tartıştığımız "toplumsal tip"tekilerin karakter ve ruh yapısına çıkardığı faturaya. "Bu da onların sorunu olsun" deyip geçebildik ama bunu da tartışmakta olduğumuz 'etik' ve ahlâkla yakından ilişkili olduğu için bir ölçüde tartışmak gerekli. Grinin tüm tonlarını görebileceğimiz bu tayfın sırtından atmaya çalıştığı nasıl bir faturadır, önemli gördüğüm birkaç gösterge üzerinden bunu da açarak bitireceğim. Bunlar da herkesin yaşamdaki birincil deneyim ve gözlemlerde üç aşağı beş yukarı bulabileceği ve çıkarsayabileceği soyutlamalardan ibaret.

El kapılarını çalan bir tür işgücünden başka bir şey olmayan bu küçücük kesimin toplumumuzda kendilerini sergileyip satma tarzları üstünkörü irdelendiğinde bile, kendilerinin akademisyen *ersatz*'ı olmakla kalmayıp, o dünyalarda özellikle seksenli yıllarda serpilerek *'dystopic'* olduğu denli hırslı ve paragöz bir 'yuppie' cumhuriyetinin *ersatz*'ı olduklarını bile öne sürmek mümkündür. Adorno'nun acımasız teşhisini doğrularcasına, uluslararası akademik endüstri ve turizmin koşullarını gönüllü kabullenenlerin gelecekleriyle ilgili benmerkezci 'tasarım'larında özbenliklerini hakıyla ekip biçmek (*cultura animi*) hiçbir öncelik taşımaz. Onları güden tek şey neredeyse hayvansı (*tierisch*), donuk ve sinik (her iki anlamda) bir içtepiyle ne pahasına olursa olsun öncelikle dış akademik dünyada kendilerine yer açmaktır. Eskinin zanaatsı çalışması zaman alacağından ve belli bir kendiliğindenlik gerektirdiğinden sabır gerektiren bu çalışma tarzı *ersatz* türü modern akademik

"How to Look at Television," QFRT, VIII (Bahar 1954): 220. Radikal görünse de gizli statükocu *ersatz* yazımına özgü popüler kültürde de bu tür bir sahte-gerçekçilik gizleniyor. *Ersatz* yazımın esin kaynaklarından ve bizzat kendileri şizofrenlik sergileyen o sevimsiz Baudrillard yazıları söz konusu sahte-gerçekçi gazellerin günümüzdeki en belirgin örneği sayılsa gerek.

beyaz-yakalı işçinin işine gelmez. Bunun yerine, endüstriyel düşünme ve yazım formatına uyarlanmış bu kültür tüketimine indeksli zihin yapısı en fazla zanaatsılık gerektiren teorik planda oynamaya başladığında da içi boş reklâm sloganlarına benzer bir koflukta lüks bir aptallık sergilemekten öteye gidemez.⁵³ Üstelik, Horkheimer'in çok önce, 1930-40'larda ileri sanayi toplumunda, özellikle de Amerika'da gözlemlediği gibi "[i]kiyüzlülük, sinikliğe dönüşmüştür: artık kendisine inanılmasını bile beklememektedir." Horkheimer hemen eklemeyi de ihmal etmez:

"Sanat, arkadaşlık, ya da din gibi şeylerden söz eden bir sesin birkaç saniye sonra bir sabunun reklâmını yaptığı işitilmektedir. Düzgün konuşmayla, müzik kültürüyle ya da ruhsal kurtuluşla ilgili broşürler, mide gazı ilaçlarının erdemlerini anlatan broşürlerden tanıdığımız bir üslupla yazılmaktadır. Hatta, bunların tümü de aynı uzman metin yazarının ürünü olabilmektedir."⁵⁴

53 Bu satırları yazarken kısmen Max Horkheimer'in *The Eclipse of Reason* [1947]: 98-99'da yazdıklarıyla kurduğum yakın benzerlik üzerinden gittim. [Türkçesi: Akıl Tutulması, 123-124.]

54 Akıl Tutulması: 125. / *The Eclipse of Reason*: 100-101. Bütün bunları düşünürken akla ister istemez, 1950'li yılların Amerikancı ve 'Soguk Savaşçı' Türkiye'sinde kısmen de propaganda aracı olarak çevrilip yayımlandığından şüphe duyulan, bugünkü Donald Trump'ın öncülü olarak da görülebilecek Dale Carnegie'nin *How to Win Friends and Influence People* başlıklı bilinen kitabı gelmektedir. Carnegie'nin dilimize kazandırılan ve o zamanın kitap şirketlerinden Plâstik (!)Yayınları'nın neşrettiği 'şaheserler' arasında yer alan şu kitabına da bakılabilir: *Nasıl Kazandılar, Nasıl Yükseldiler?*, çev. Leylâ Yazıcıoğlu (İstanbul: Plâstik Yayınlar, 1954). Bir zamanlar Türkiye'de fikrine onca değer verilen, bence de her genç *ersatz*'ın yakın tarihimizin tercihleriyle kendilerinininki arasındaki derin bağı keşfedebilmek için eserlerini okuması gereken Dale Carnegie'nin düşünsel soykütüğüne bir göz atıldığında şöyle küçük bir ayrıntı dikkatimizi çekmiştir: Arabistanlı Lawrence diye adı konan ve o güne dek pek de esamesi okunmayan sıradan bir İngiliz sabotajcı subayını modern bir Aslan Yürekli Richard'mışçasına kurgulayıp lanse ederek, tarihte belki de ilk kez medya/propaganda/kamu ilişkileri/gösteri dünyalarının ahlâk-ötesi ortaklığı altına imza atan Lowell Thomas adlı bir gazeteciydi. Ona bu pervasız girişiminde kameramanı Harry Chase Lawrence'ı filme alarak ve bilinen fotoğraflarını çekerek yardımcı olmuştu. Amerika'da 1919'da zamanın teknolojisine uygun gösterilen bu sessiz filme Thomas'ın yazıp okuduğu alabildiğine şişirilmiş senaryo ile dış

Yeterince nesnel bu durumu, gerçekte olmasa bile şizofren-paranoid bir ruh gereği varsayılan rakipler, hatta düşmanlarla dolu bir dünyada, gerektiğinde güçsüz olanı ezmeler, gerektiğinde gizli kâr amaçlı göstermelik insansı incelikler, profesyonel sıcaqlıklar, gerektiğinde de 'yeni dünya'msı teklifsizlikler sergilenerek sürdürülen bir ayakta kalma stratejisi olarak da değerlendirebiliriz.⁵⁵

Böylesi bir çaba sonucunda gerçekleşen şey, 'seçkinyalnızlığın' (*solitude*; *Einsamkeit*) ürettiği süremde (*duration*), o din-

müzik eşlik ediyordu. "İyi de, neden bunca ayrıntı?," diye sorulabilir. Şöyle: Şov'u İngiltere'ye de taşıyan Thomas, gemi yolculuğu sırasında gösterisine yaptığı ekleme ve düzeltmelerde Dale Carnegie'nin yardımına başvurmuştu. Kaynak: Philip Knightley, *A Hack's Progress* (Londra: Jonathan Cape, 1997): 130-131. Bu türden 'show'ların akademik dünyaya da bulaşması için henüz erkendi o sıralar.

- 55 Yazının erken bir versiyonunu okuyan bir meslekdaşım, Edip Cansever'in Şairin Seyir Defteri'nden [Toplu Şiirleri II (İstanbul: Adam Yay., 2001 [1982]): "*Bezik Oynayan Kadınlar, Seniha'nın Günlüğünden/II*"; s. 226.] şu dizelere dikkatimi çekti: "Oysa / Başlamak ne kadar güçtür, ne kadar incelikli / Sürdürmek, sadece sürdürmek / Öylesine kolay: / Hiçbir şey olmamış gibi / Kalp atışları, saat zembereği / Yıllar yıllar yıllar / Cözülmemiş bir bıkıntıyla birlikte / Kalıcı bir gülümseme yapıp da sevgisizliği..." Öte yandan, Adorno da "[İ] arklılıkların ayrıştırılmasıdır incelik [*Takt*]," diye yazarken inceliğin şimdiki nominal kullanılışı hakkında şunu da eklemeyi edemiyordu: "Özgürleşmiş ve tümüyle bireyselleşmiş incelik sonunda sadece bir yalan haline gelir [*Schließlich wird der emanzipierte, rein individuelle Takt zur bloßen Lüge*]... Kişilere teklifsiz davranma ve onları oldukları gibi kabul etme önerisinin ardında gayretkeş bir 'yerine oturtma' [bir yere koyabilme] isteği yatıyordur aslında." MM, Yansı 16 (*İnceliğin diyalektiği üzerine*), s. 38. İnsan onun bir başka yansıda şu yazdıklarını da düşünmeden edemiyor: "Bütün siyasi kamplarda rastlanır onlara, hatta sistemin yadsınmasının fazlaca veri alındığı ve bu yüzden de kendine özgü bir konformizmin, gevşek ama incelikli bir konformizmin serpiştiği muhalif kampta bile. Belli bir iyi kalplilikle sempati toplarlar, başkalarının işlerine gösterdikleri o sevecen ilgiyle – spekülasyon haline gelmiş diğerkâmlık! [*Selbstlosigkeit auf Spekulation*] Zekidirler, şakacıdırlar, duyarlı tepkileri vardır: Eski bezirganın zihniyetini [*alten Händlergeist*], bir gün öncesinin psikolojik kesifleriyle süslemişlerdir. Her konuda yeteneklidirler, aşkta bile, ama inanmadan. Aldatırlar, ama içgüdüsel bir tepkiyle değil, ilke gereği aldattırlar: Kendilerini de başkalarına kapırmak istemedikleri bir kâr olarak değerlendirdikleri için [*noch sich selber werten sie als Profit, den sie keinem anderen gönnen*] aldattırlar. Bir çekme-itme ilişkisi vardır zekâyla [?] aralarında, bir dostluk-nefret bağlantısı [*An den Geist bindet sie Wahlverwandschaft und Haß*]: Düşünceliler için hem kışkırtıcı bir konudurlar, hem de onların en büyük düşmanlarıdır." MM, Yansı 4 (*Suda Balık*), s. 24. [altını ben çizdim]

ginzamanda ortaya çıkabilecek 'yaratım' olamazdı elbette. Bura-ya kadarki tartışmamız düşünöldüğünde, her alanda haki-ki bir 'yaratı'nın gerçekleşmesi için 'olmazsa olmaz' şu seçkin-yalnızlığın ne denli güç bir şey olduğu sanırım hemen anla-şılacaktır. Bilim ve teknolojideki ilerlemenin seçkinyalnızlık-la ters orantılı olduğunu çok iyi fark eden Steiner'in "benliğin hasadı" (*harvesting of self*)⁵⁶ için gerekli gördüğü, dış dünya-yı olabildiğince dışarıda bir yerlerde tutarak dinginlik (*tranqu-illity; ataraxia*) içinde üretebilmenin, yukarıda saydığım nes-nel nedenlerden ötürü söz konusu toplumsal tip için ne denli zor, hatta olanaksız olduğunu akli başında herkes herhalde teslim eder. Asgarî duyarlığa sahip her kişiye sevimsiz gelecek gözü doymaz bir ihtirasla iş çıkaranlardan hakikatin aranma-sı için vazgeçilmez o melankoli ve yalnızlığı seçmesini, ahlâki bakımdan da elini taşın altına sürmesini beklemek bana biraz abesle iştigal etmek gibi geliyor. Çünkü seçkinyalnızlığı ger-çekten 'seçkin' kılan en önemli özellik, onun kendi özgezama-nını ("zaman olmayan zaman"), dolayısıyla da 'yaratma' ola-nağını neredeyse bir 'oyunsuluk' coşkusuyla üretiyor olması-dır; yoksa, söz konusu tiplerin yaptığı gibi 'deadline'lar boyun-duruğunda çalışarak değil.

Özellikle dış akademik piyasalara göz dikilen bir yarışta ah-lâkî sıvalarından ne kaldıysa o da dökölen, ahlâkî-etik sorunlara duyarlılıkları kendi yavansöylemlerine malzeme olduğu ölçüde önem taşıyan, boşçalışkanlıkları ise sürekli *Angst*'dolu bir hırs ta-rafından körüklenen bireyler yerleşik akademik düzenlere kur-nazca uyum gösterirken ve/ya da göstermelik bir toplumsal 'dı-şarıdalık' ve 'muhalif' oyununu oynarken bile sürekli yüksek ge-rilim hattında kaldıklarından olacak, her birine farklı çıkan bir bedencan faturasının ellerine tutuşturulması da kaçınılmazdır. Sevinç ve coşku yanında keder ve acının da değerin verildi-ği 'özgürzamanı' yaşayıp tatmalarını böylelerinden bekleyemez-siniz. Her ne kadar şu asimetrik "iş zamanı-boş zaman" ayrımını empoze eden kapitalizm, 'kültür' denen derme çatmalığı 'boş za-mana' tıktırtmış olsa da, bıraktık özgürzamanı bir yana, bu tip-

56 Steiner, A.g.y.: 213 ve 315.

lerin kendi *Halbbildung*'ları⁵⁷ üstüne düşünmek için bile zamanları yoktur. Bilmezler; bilseler de korkarlar buna girişmeye.

Her durumda, bu gergin varoluşun psikosomatik sonuçları da olacağını düşünmek zor olmasa gerek. Sözümüne 'gelişmiş' toplumlara özgü ve ne denli seçkin görünürse görünsün gizli şiddet yüklü boşyaşam tarzlarına açık ya da örtük öykünmenin, ama orman yasalarıyla işleyen 'gelişmiş' akademik piyasalarda pek de adam yerine konulmayışın bedencana çıkardığı bedeldeki payı hiç de az olmasa gerek. Sonuçta başka coğrafyalardan çok da farklı olmayan bir biçimde, Türkiye koşullarında da ya bireyin içine doğup yetiştiği ya da sonradan dahil olma savaşı vererek ikinci doğumunu gerçekleştirmeye çabaladığı sınıf ve katmanların toplumsal tahakkümleri için çok bile olan üçbuçuk *Bildung*'la doğru orantılı çıkar söz konusu fatura. Ahlâka umarsız hırs kimilerinde yan ürün olarak ciddi psikosomatik rahatsızlıklara yol açarken, daha uyanık ve sahte profesyonel sıcaklıkla gemisini yürüten çeyrek *Bildung*'lu diğerlerinde ise bedencana yaklaştığı sezilen tehlikenin önüne sahte-mistik pratiklerle geçilmeye çalışılır. İç huzursuzluğun yoğun baskısı bazı durumlarda bireyi öyle noktalara sürükleyebilir ki, onun kendine ayırdığı zaman dilimleri hasta bir sağlıklılık (*pathischen Gesundheit*) saplantısıyla ve bir şeylere 'ermek' bönlüğüyle,⁵⁸ sözgelimi, çoğu hilekâr

57 "Yarım (sahte)-kültür [*Halbbildung*] metalar fetişizmi pençesine düşmüş tindir. [»Halbbildung ist der vom Fetischcharakter der Ware ergriffene Geist.«] Theodor W. Adorno, »Theorie der Halbbildung, [1959]«, *Soziologische Schriften I* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1979): 108. [İng.: "The Theory of Pseudo-Culture," *Telos*, No. 95 [XXVI/1] (Bahar 1993): 28.]

58 "Bön" sözcüğünün "aptallık"tan daha yerine oturduğu önerisinde bulunan Dr. Orhan Tekelioğlu'na teşekkürlerimle; ama Türkçe kökten gelen "bön" sözcüğü sanki tartıştığımız 'toplumsal tür'de pek rastlanmayan bir hasleti biraz barındırıyor gibi: o da 'masumiyet.' "Akılsızlık" hatta "ahmaklık" sözcüklerini öneren dostlar da olmadı değil. Bence odaga aldığımız toplumsal tipe giren örnekler, gerek başkalarını gözetici yalın ahlâka bile kayıtsız dargörüşlülükleri gerekse hem başkalarına hem de sonunda kendilerine bedel çıkartan huzursuzlukları nedeniyle genelgeçer bir aptallık içine düşseler de, özellikle kısa erimli adımlarında "araçsal akli" seferber edebildiklerine göre, onları 'akılsızlık'la niteleyemeyiz. Sonuçta, hangisini seçersek seçelim, bu durum hem genel/nesnel hem de bireysel /öznel bir aptallaşma, budalalık, bönleşme olarak düşünülme zorunda.

ve kaçınılmaz olarak birey hedonizmini de kamçılayıcı kaliforniyamsı 'new age' pratikleriyle doldurulur.⁵⁹ Parayı basan her müşteriye sunduğu renkli faaliyet ve boşsöylemler yoluyla bireyin iç boşluğunu gene boşlukla doldururken, can durumunu da bir güzel masajlayıp sömüren yaygın bir sahte-tinsel 'Otherness'-hizmetleri sektörü hemen hazırdadır. Bu tür etkinlikler 'ersatz-yuppie' akademisyenlerin vicdanlarıyla hesaplaşmaktan kaçmaları için tam da biçilmiş kaftandır hani. Ama sonunda bireyci kurnazlıkları terk etmek için hiçbir çıkar göremeyecek kadar hırs ve 'araçsal akıl'la mücehhez bu gibileri genel bir aptallığın da göstergesidirler aslında. Böylesine budalalık içindeyken her an onları tepelemeye hazır insafsız bir dünya karşısında aczlerinin de bilincinde olan bireylerin can (ruh) yapıları da yaş ilerledikçe kemikleştğine göre,⁶⁰ iç gerginliği gidermek için başvurulmuş beden yıkama yağlamaları, dönen çarkın çarpıttığı karakterlerinde, bıraktık temel olmasını, hiçbir önemli dönüşüme yol açamaz.⁶¹ Gerçek şu ki, 'stres

59 Adorno başvurduğumuz yapıtının daha önce de alıntılıdığımız bir yansı-
sında [MM, Yansı 91 (Vandallar), s. 144], bu teşhisi doğrularcasına şunları
eklemektedir: "Bir şeyler yapmak ve bir yerlere gitmek [orijinalde İngilizce
"Doing things and going places"], sinir sisteminin yaklaşan ürkütücü kolektif-
leşmeye karşı bir tür aşı geliştirme çabasıdır... Tehlikeyle yarışarak onu geç-
mektir burada başvurulmuş teknik. Kişi, gelecekte yaşamayı beklediğinden de
kötü, demek daha benliksizleşmiş [mit noch weniger Ich] bir yaşama dalar..
Aynı zamanda, benlik yitiminin bu oyunlu aşırılığı, benliksizliği içtenlikle be-
nimsememiş bir yaşayışın daha zor değil daha kolay yapılabileceğini de öğretir
kişiye... Sahte-etkinlik [Pseudoaktivität] bir sigortadır. kişinin kendini teslim
etmeye hazır olduğunun ifadesi: Sağ kalmanın başka yolu yok gibidir. Gü-
venliğini en büyük güvensizliğe uyarlanmakta bulur kişi: İnsanı mümkün
olan en büyük hızla bir başka yere [an einen anderen Ort] götürecektir bir kaçış
izni... Burjuvanın –yanlış bir adlandırma– kişinin kendi içsel boşluğundan
kaçışı olarak nitelediği şey de [was die Bürger zu Unrecht die Flucht vor sich
selbst, vor der inneren Leere zu nennen] buna dayanır. Zamanın gerisinde kal-
mak istemeyen kişinin farklı olmasına izin yoktur." [altını ben çizdim]

60 İleri yaş konusunda gene Adorno'dan bir uyarı: "Şimdi artık yaşlanmış beyler
ve hanımlar, farklı bir şeyler de yapabilecekken, çeyrek yüzyıl boyunca, kalp-
lerinin açlığını o kadar iyi hesap eden kültür endüstrisinin kucağına düştüler
teker teker." MM, Yansı 96 (Janus'un sarayı), s. 153. Örneklerimizde ise içsel-
leştirilmiş reklâmcı zihniyetiyle yürütülen yarış yaşın da ilerlemesiyle daha
baskıcı ve yıpratıcı bir nitelik kazanmakta görünüyor. [altını ben çizdim]

61 Bu arada, yakın geçmişin teorik söylemine de tonik "malzeme" olmuş şu
"beden" saplantısı hakkında Horkheimer ve Adorno'nun ta ne zaman neler

atmak' için geçirilen sınırlı boş zaman [Freizeit] bir süre sonra huzur getirmekten uzak, iş gibi geçirilen bir zaman dilimine dönüşecektir.

Demek ki bu türden 'boş zaman' etkinliklerinde de 'oyunsuluk'tan uzak,⁶² sadece vazife gibi sürdürülen neredeyse endüstriyel bir koşuşturma, sahteliğini yapanın da sezdiği ama asla kendine itiraf edemeyeceği bir beden toplama ve can arıtmasından söz edilebilir ancak. Kaçsanız da önünde sonunda sizi 'benzetecek' olan bir dünyada⁶³ sahte-tinselliklere bürün-

yazdığına değinmeden de geçmeyelim. 'Beden' konusunu Avrupa'nın biri 'yazılı' (bunu 'resmî' diye de okuyabilirsiniz) öteki ise 'yeraltındaki' olmak üzere, iki yüzlü tarihiyle [*«Unter der bekannten Geschichte Europas läuft eine unterirdische.»*] bağlantılandırıran bu iki düşünür bedenle kurulan aşk ve nefret ilişkisinin bedeni bir 'mülkiyet' addeden tüm yakın kültür tarihine rengini verdiği alını çizerler [*«Die Haßliebe gegen den Körper färbt alle neuere Kultur.»*] ve günümüz 'yuppie' altkültürünü önceden sezmişcesine, uyarıcı şu sözleri sarf etmekten kaçınmazlar: "Beden yeniden bir soylu nesneye dönüştürülemez: ne denli idmanlı ve sağlam tutulmaya çalışılırsa çalışılsın, ceset olarak kalmayı sürdürür." [*«Der Körper ist nicht wieder zurückzuverwandeln in den Leib. Er bleibt die Leiche, auch wenn er noch so sehr ertüchtigt wird.»*] Bkz. Max Horkheimer und Theodor W. Adorno, *Dialektik der Aufklärung...* »Aufzeichnungen und Entwürfe: Interesse am Körper«, 267. [İng.: *Dialectic of Enlightenment*, ed. Gunzelin Schmid Noerr ve çev. John Cumming (Stanford, California: Stanford Univ. Press, 2002): "Notes and Sketches: Interest in Body," 192-196. Altını ben çizdim]

62 Adorno burada da ilginç bir gözlemlerde bulunuyor: "Ama dış odadaki sekreterin telefona baktığı bir ofiste akşam beşe kadar masasında oturup da işi bittiginde golf oynamaya giden bir Nietzsche de düşünemeyiz. Toplumun basıncına karşı gerçek deneyimi hâlâ mümkün kılan şey, zevkle işin kurnazca birbirine dolanması [*Einzig listige Verschränkung von Glück und Arbeit*] olabilir ancak. Bu türden bir deneyim gittikçe toplumun hoşgörüsü sınırlarının dışına itilmektedir. Düşünsel denen meslekler için de geçerlidir bu: Ticari faaliyeti andırdıkları ölçüde her türlü haz ögesinden de yoksun kalıyorlardır... Hiçbir ruhsal doyum payı tanınmamalıdır işe ki, amaçlar bütünlüğü içindeki işlevsel alçakgönüllüğünü yitirmesini; boş zamanın içine de hiçbir düşünce kıvılcımı kanışmamalıdır ki, iş dünyasına sıçrayıp onu ateşe vermeye kalkmasın. Yapılan açısından iş ve eğlence gittikçe birbirini daha çok andırmaya başladığı halde, aralarındaki ayrım da görünmez sınır çizgileriyle sürekli pekiştirilmektedir. Sevinç ve zihin [*Lust und Geist*] ikisinden de kovulmuştur: Hüküm süren, vahşi [*'hayvansı'-donuk alaycı: tierisch*] ciddiyet [*Ernst*] ve sahte faaliyetler [*Pseudoaktivität*] ikisinde de." MM: Yansı 84 (*Zaman Çizelgesi*), s. 135. [altını ben çizdim]

63 "Dünya kişinin [yitirdiği] kendine erişememesini güvence altına almıştır bile, diye yazar Siegfried Kracauer, "[d]ahası, kişi dünyayla ilgilenmese bile dünya onunla öyle ilgileniyordur ki, huzur ve dinginliğe bir türlü kavuşama-

se bile, nesnel iş koşullarına giderek benzeyen, bireyin karakterinde⁶⁴ ve özel yaşamında temel hiçbir dönüşüme yol açmayan türlü kaçış ve 'unutma' yollarını kendilerine ve başkalarına bir yaşam tarzı diye yutturmaya çalışanlar da gülünç olduğu denli acıklı bir yalan içindedirler. Tedavüldeki parayı reddeder görünüp de darphaneyi reddetmemek kurnazlığıyla bildik oyunu oynayan hırslı bireylerin sergilediği saplantılı kaçışların bıraktık hakkında yazdıkları 'öteki'lere yararını,⁶⁵ çar-

arak toptan sıkıntı içine yuvarlansın." "Sıkıntı," çev. Hasan Ünal Nalbantoglu, Defter, No. 45 (Kış 2002): 178. Yaptığım çeviriye eklediğim açıklayıcı bir notta yazdığımı tam da bu noktada biraz değiştirirsem, örnek getirdiklerim hakkında pekala "[h]içbir şey yapmak istemese de insanın canı, benzer dünya adamı" denilebilir. [Kracauer özgün Almanca metinde şu sözcükleri sarf etmiş: *Indessen: man will nichts tun, und man wird getan.* Aynı yazı, s. 178, Not 9]

64 Bunun erken bir soyutlaması olarak Sidney Lumet'nin ödüllü, kara mizah "Network" filminde (1976) Faye Dunaway tarafından canlandırılan Diana Christensen karakterini örnek gösterebiliriz. Gerçek yaşamdan birçok tipin sergilediği ruhsal parçacıklardan oluşan bu sentetik karakter sonradan yaygınlaşan 'yuppie' ve 'bobo'ların ruh yapısını daha 1970'li yıllarda trajikomik bir biçimde ele almaktadır. Paddy Chayefsky'nin film senaryosunda, tartıştığımız tipi de saran nihilizm, acımasız, falcılara inanan, en mahrem anlarda bile 'rating' sayıklayan bu şizofren-paranoyak karakter tiplemesinin diyaloglarında yeterince dışavurulmaktadır; bkz. http://www.geocities.com/karl_rackwitz/slumet1.html. Bu vahim kişiliğin (!) genel tiplemesi daha önce *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde [1944, 1947] şöyle anlatılır: "[Kültür endüstrisi koşullarında] kişilik pınl pınl beyaz dişleri ve vücut kokusu ile duygulardan özgürleşimi ötesinde çok az şey ifade eder. Kültür endüstrisinde reklâmın zaferi budur işte: tüketiciler kültür mallarının ne mal olduğunu çok iyi bildikleri halde kendilerini onlara öykünmeye mecbur hissederler. [»*personality* bedeutet ihnen kaum mehr etwas anderes als blendend weiße Zähne und Freiheit von Achselschweiß und Emotionen. Das ist der Triumph der Reklame in der Kulturindustrie, die zwangshafte Mimesis der Konsumenten an die zugleich durchschauten Kulturwaren.«] Horkheimer & Adorno, *Dialektik der Aufklärung...*, »Kulturindustrie. Aufklärung als Massenbetrug«: 191. / *Dialectic of Enlightenment...* "The Culture Industry: Enlightenment as Mass Deception": 136.

65 Bu işe yaramaz gevelemelerin nedeni açık olmalı. 'Batı' metropollerindeki, artık 'uzmanlıklar'a bölünmüş insan bilimlerinin dünyasının parçası olamadıklarında bizimki gibi 'çevre' ülkelerden taşeronluk yaparak eklemelenen *ersatz*'ların meşrebine pek bir uyan postmodernizm de "Ötekine açık olmakla o denli övünmesine rağmen, karşı çıktığı ortodoksiler kadar dışlayıcı ve sansürcü olabilir pekâlâ. Sözgelimi, genelde insan kültüründen söz edilir ama sınıf konuşulmaz, beden alınır ama biyoloji alınmaz, *jouissance*'a değinilir ama adalet değinilmez, post-kolonyalizm konu edilir ama küçük burjuvazi edilmez. Bu,

kın benliksizleştirdiği kendilerini bile sağaltacağı kuşkuludur; ama artık bu noktada “bu da onların sorunu” deyip geçmek gerekir. Neden mi?

Çünkü bellek yitiminin körüklendiği bir atmosferde yaşam sakatlanmıştır artık. Ahlâkla içiçe düşünmeye (*Andenken*) özgü ‘inanç’ (*fide*), ‘güven’ ve ‘umut’un (*confidential* sözcüğünün üçlü anlamı) yittiği yerde de⁶⁶ ‘anı’lar bile geçmişini hemen unutmak içindir. Verdiğim örnekler düşünülürken, gönüllü kapıldıkları ‘*amnesia*’ içinde önce de sözünü ettiğim fatu-rayı ödemekten sürekli kaçan bu balık hafızalıları modernliğin “akvaryum teşhirciliği” (Steiner) sürekli geri çağırmakta, modern sanatçılarınkine benzer biçimde kendilerini akademik pazara mal olarak sunmaları gerektiğini⁶⁷ tinsel incelmeliklerinin izin verdiği anlayabilme ölçüsünde hatırlatmaktadır onlara. Bu kısır döngüde “dil”i yalnızca bir iktidar aracı olarak kullanırken, esas düşünenin ve gerektiğinde kendilerini de oyuna getirenin gene “dil” olduğu akıllarına bile gelmez; gelse de unutulması yeğlenir. Modern toplumda ‘bellek yitimi’ üstüne yazıldığına bile, sezemeyen uslarda “bellekhanım”a (*Mnemosyne*) yer yoktur.

Bir türlü sağlam temellerde kurulamayan benliklerini⁶⁸ saran-

upkı herhangi bir muhayyel kimlik biçimi gibi, işini görmek için gulyabanilere ve yalancıklardan hedeflere ihtiyaç duyan tamamen ortodoks bir heterodoksdir.” Terry Eagleton, *Postmodernizmin Yanılsamaları*: 41. / *The Illusions of Postmodernism*: 26.

66 “Sözcükler sınırlarımızı bozarcasına yitirdiklerimizi hatırlatırlar bizlere.” Steiner, A.g.y.: 319.

67 Gene Adorno’ya söz verirse: “Modern sanatçıların çok alkışlanan pozculuğu, teşhircilikleri [*Exhibitionismus*], kendilerini pazara mal olarak [*als Waren*] sunmalarını sağlayan jesttir.” *MM*, Yansı 137 (*Küçük Acılar, Büyük Şarkılar*), s. 222. Hemen ardından gelen yansıda Adorno akademisyenleri de kapsayan çok önemli bir saptamada daha bulunmaktadır: “Toplumsal cadılık oyuna katılmayanı bir bencile dönüştürürken, benliği olmadığı için gerçeklik ilkesine uygun yaşayan da diğerkâm [*und der ohne Selbst dem Prinzip der Realität nachlebt, heißt selbstlos*] olarak niteleniyordur.” Aynı yapıt, Yansı 138 (*Who is who*), s. 223. [altını ben çizdim] Bu son noktada altı çizilen çarpıklığı daha iyi çözümlemek yönünde bkz. aşağıda Not 71.

68 “Yarım-kültürlü kişi benliği olmaksızın beni (kendini) kurtarmak uğraşındadır. O artık burjuva kuramının tanımladığı anlamda, yani deneyim ve fikirler anlamıyla, özneliği gerçekleştiremeyecek durumdadır... Bilincin sürme-

dünyalarındaki (*Umwelt*) pornografik gürültü, hırslı koşuşturma ve gözalıcı alâyişler resmigeçidine kaptırmış olanlara hâlâ kalıcı doyum sağlamıyor olacak ki, bedencanlarını sinsice işgal eden sıkıntı, tasa ve huzursuzluğu nafile atmak için habire mücadele verirler. Bu mücadelede bazıları saldırgan bir tavır takınırken kimi de uygar bir edayla etrafı ve kendiyile barışık görüntüsü altında sürdürür; tek farkla ki, aynı durum bu ikincilerde aslında ticari spekülasyon olarak işleyen ve başkalarının yüreğine aldatici bir sıcaklık yayan bir düşünceliliğe bürünmüştür. Adorno'nun "spekülasyon haline gelmiş diğerkâmlık [*Selbstlosigkeit auf Spekulation*]" dediği tam da bu olsa gerek. Gerçekte *homo academicus*'un bu türüne özgü huzursuzluk ve tekinsizliklerin faturası hesaplı bir gizlilik ve bön bir umarsızlık, aldırmaçlıkla yakın ya da uzak 'öteki'lere ödetilmeye çalışılmaktadır.

Bu kadarıyla sınırlı saptamalarla yetinilse bile, hem nesnel hem de öznel planda ikiyüzlü bir işleyişle karşı karşıya olduğumuz açık. Örneklerimizdeki farklı dışavurumların şifresi çözüldüğünde, bıraktık etik ilkeleri, şu üzerinde konuşulmayan herkese ortak 'asgarî ahlâk'ın nerelere kaybolduğunu bu noktada bir kez daha sormak gerek.

* * *

Zekânın "ahlâkî bir kategori" olduğunu öne süren savı bir yerlerde duymamış mıydık?

Bu durumun erk istençleri ve erk ilişkilerine endeksli şimdinin sahte-disiplinlerarasılık⁶⁹ ve akademik yaşamın yede-

si demek olan deneyimin yerini, seçilmiş, kopuk, birbiriyle değiştirilebilir ve uçarkaçar bir malûmatdar olma hâli almıştır ki, pekâlâ görülebildiği gibi, bu da anında başka malûmat tarafından silinip atılır. [*»Der Halbgebildete betreibt Selbsterhaltung ohne Selbst. Worin nach jeglicher bürgerlichen Theorie Subjektivität sich erfüllte, Erfahrung und Begriff, kann er sich nicht mehr leisten;... Erfahrung, die Kontinuität des Bewußtseins,... wird ersetzt durch die punktuelle, unverbundene, auchwechselbare und ephemere Informiertheit, der schon anzumerken ist, daß sie im nächsten Augenblick durch andere Informationen weggewischt wird.«*], Theodor W. Adorno, »Theorie der Halb-bildung, [1959]«, *Soziologische Schriften I*: 115. [Ing.: "The Theory of Pseudo-Culture," *Telos*, No. 95: 33. [altını ben çizdim]

69 Roland Barthes ve Louis Althusser'in ciddi kuşkularını erkenden yazılarında ifade ettikleri, şimdilerde de *ersatz*'ların yönsüzce ve kiralık askercesine at

ğindeki kültürel sahte-faaliyet (*Pseudoaktivität*) için de geçerliğini koruduğunu söylememizde hiçbir sakınca görmüyorum. Hiç kuşkusuz günümüzde herkes evinde bile yersiz yurtsuz ve sürekli yurt-yuva peşinde; ama bu bitmez çabanın ille de getirdiğim örneklerdeki gibi sahte-muhelif bir teslimiyetçilikle sürdürülmesi mi gerekiyor? Hiç sanmıyorum ve iyi ki çevremizde “sahtelik içinde doğru yaşam olamaz”⁷⁰ diyebilenler hâlâ var.

İşte geldik dayandık son diyeceğime: İnanmayacaksınız belki, gene de söyleyeyim: “*Amnesia*” içinde olmayı bilinçli seçenlerin sonunda ‘erdikleri’ ortak nokta ‘aptallık.’ Evet, yalnızca ‘aptallık.’ Hepimize itirilen küresel bölünle mücadele ettikleri izlenimi veren, bu nedenle de sürdürüleceği beklenenlerin tam da ayık ve yetkin olmaları beklenen yerlerde çark ediverişleri, sonunda bireylere şablon hırs pompalayan bir evrensel aptallığın örnekleri olarak açıklanabilir ancak. Nesne ve hammaddeye dönüştürüp hakkında konuştukları, üzerine yazıp çizip kongre turizminde savurganca harcadıkları şu “öteki”ler sırtından işleyen bir istismardan da sorumlu bu yeni fikir müteşebbisleri, sırf bu yüzden, akademik piyasada hızla satışa arz etmek içgüdüleriyle depoladıkları ma’lûmâtla dolup taşsalar bile, bu ma’lûmâtı sezenus (*noûs*) eleğinden geçirip sindirmenin kendi gergin ve savruk ruhlarına getireceği doyum göremeyecek denli körlük sergilerler. “İnsanlar asla habis

koşturdukları bir ‘*habitat*’a dönüşen “‘xxxxx’ çalışmaları” ve ‘disiplinlerarasılık’ hakkında, en geniş anlamıyla “koşulsuz üniversite”nin ateşli savunucusu Derrida da derin kuşku taşıdığını açıkça şöyle belirtmektedir: “Geleceğin İnsanbilimlerinin kurgusökmüsel görevi (*deconstructive task*), statüleri gereği şimdinin İnsanbilimleri kapsamında sayılan bölümlerin geleneksel sınırları içinde hapsedilmeye izin vermemek olacak. İleride gelecek [*l’â-venir?*] bu İnsanbilimleri, disiplinlerin özgüllüğünü bozup da, onları çoğu zaman kafa karışıklığıyla ‘disiplinlerarasılık’ [denilen şey] içinde eritmeye ya da şu her derde devâ ‘kültür incelemeleri’ kavramı içine ukişturmaya kalkışmaksızın disiplin sınırlarını aşacaklardır” “*The University Without Condition*,” Derrida, A.g.y., içinde: 230. Önceki yazılarımda Althusser ve Barthes’in “sahte-disiplinlerarasılık” karşısındaki konumlarına dikkatleri çekmeye çalışmıştım; örneğin bkz. “Zaman ve Çalışma (ya da ‘Kim Korkar Çöken Zamandan!’)”, *Çizgi Ötesinden* (Ankara: ODTÜ Mimarlık Fak. Yay., 2000): 137 ve Not 3.

70 Bkz. yukarıda, Not 41.

olduklarından değil, aptallıklarından ötürü tehlikelidirler,” demiş bir yerlerde Unamuno. Adorno da ‘bilim işletmesi’nin [Der Wissenschaftsbetrieb] kendi aynası olsun diye işe koştuğu zihinlerin bizzat kendilerinin “gönüllü ve gayretkeş gözetimcileri”ne [als die freiwilligen und eifrigen Kontrolleure ihrer selbst] dönüşmüş olmalarından ve profesyonelce düşünmek çabasının onları içine yuvarladığı “marazi bir aptallık”tan dem vururken buna yakın bir şey söylemiş oluyordu.⁷¹

Bilgiyle, hele felsefeyle iştigal, doğru düzgün, çarpıklıktan uzak bir yaşam kurma yönünde güçlü bir arzudan doğuyor ve bu arzuyu besliyorsa bir anlamı vardır;⁷² yoksa çok okumak

71 Adorno bununla da kalmayıp, aralarındaki onca farka karşın tümü kolektif aptallıktan mustarip “araştırma teknisyenleri” [Die Forschungstechniker] ve onlarla aynı yazgıyı paylaşan genç aydınlar [Die junge Intellektuelle] hakkında şu acımasız sözleri sarf etmektan kaçınmaz: “Üretim sürecindeki nesnel konuların düşünmenin [Denken] yüklediği öznel sorumluluğu yerine getirmelerine izin vermediği için onlar da düşünmekten vazgeçiyor ve şöyle bir titredikten sonra koşarak karşı tarafa katılıyorlar. Düşünmeyi sevmemek çok geçmeden düşünmeyi becerememeye dönüşür: Bir bilgiyi sabote etmek söz konusu olduğunda en ustalıklı ve karmaşık itirazları hiç zorlanmadan ortaya sürebilen kişiler, kendi başlarına en basit tahminleri yapmaktan acizdir bugün... Birçoğu hastalıklarının keşfedileceği günü korku ve utançla bekler(ler) [Almancasında tam cümle kullanılmış ve şöyle: *Manche warten noch mit Angst und Scham darauf, ihres Defekts überführt zu werden.*]... Hiç geçmeyen nefret ve hınçları, toplumsal gerekçelendirilişini şu savda bulur: Düşünme bilimsel değildir. [»Ihr Ressentimen wird gesellschaftlich rationalisiert unter der Form: Denken ist unwissenschaftlich.«]... Araştırma teknisyenlerinin kolektif aptallığını [Die kollektive Dummheit der Forschungstechniker], zihinsel yetilerinin düpedüz yokluğu ya da gerilemesi olarak değil, tam da düşünme yetisinin çoğalması olarak görmeliyiz: Bu yeti düşünceyi kendi kuvvetiyle tüketiyordur şimdi. Genç aydınların mazohistçe hıncı, hastalıklarının habisliğinden kaynaklanmaktadır. [»Die masohistische Bosheit der jungen Intellektuellen rührt von der Börsartigkeit ihrer Erkrankung her.«] MM, Yansı 80 (Tanı), s. 128. [altını ben çizdim] Böylelerini aptallaştıran “amnesia” karşısındaki mücadele konusunda ayrıca bkz. Sinan Kadir Çelik, “Terry Eagleton ile Söyleşi,” *Praksis*, No. 7 (Yaz 2002): 17-18.

72 Örneğin Pierre Hadot antik filozoflar ile modern felsefeciler arasında ki en önemli ayrım olarak, tam da bu noktada üzerine basmaktadır: Antikler başka yaşam kiplerini kolaylıkla seçebilecekken onları reddederek philo-sophia’ya uygun bir yaşamı seçtiklerinden ötürü (örn. Aristoteles’in getirdiği Thales örneği) bu yaşama özgü bir söylemi de üretmişlerdir. Birçok modern felsefecinin kendini avuttuğu düş ise söylem i’malâtının sonunda onları filozofa lâıyk bir yaşama kavuşturacağıdır bu söylemin. Ayrıntılı tartışma için bkz. Pierre Hadot, *What is Ancient Philosophy?*, çev. Michael Chase (Camb-

tek başına en fazla fikir kabızlığı ve malûmat hammallığıyla sonuçlanır. Üstelik, 'bilgi'ye ulaşmanın yolu gerektiğinde acılı bir yalnızlığa sabırla katlanmayı göze alan bağımsız ve cesur bir 'ben'i yani 'kendi'ni adım adım kurmaktan geçer. Tıkabasa bilgi ve söylem kalabalığının sonunda kişiyi düzgün bir yaşama ulaştıracağını sananlar ya safdilce boşdüşlüyor ya da başkalarından, hatta kendilerinden bile bir şeyler gizliyorlar. Kuru gürültü, lâf kalabalığı ve yavansöylemlerin oluşturduğu bir yapay "sarandünya"nın (*Umwelt*) kuşatması altındayken bile sabırla açılması gereken düşünce patikalarını "ne işe yarayacak ki?" (*cui bono*) diyerek reddedip de parlak sözcükler ve kavramlarla bezeli yarı-cahil m'alûmât dünyasını kısa yoldan seçenlerin seçtiği yol iyiniyet taşlarıyla döşeli bile olsa, bütünlüşürken çözülüşünü de yaşayan üniversite işletmesi gözünde iyiniyetin fazla önem taşımadığı unutulmamalı. Bu arada, 'ersatz-yuppie akademisyenler'in korunaklı konumlarında bile kendi hırslarıyla tükenirken bilir bilmez çözülüşüne katkıda buldukları kitle üniversitesinde, promosyonları için malzemeye dönüştürdükleri 'öteki'lerin bir kez daha istismar edildiği gerçeğini de göz ardı etmediğimizde, bunun "sorumsuzluk" ötesinde "adaletsizlik" içerdiğinin de farkına varırız.⁷³

Bu "adaletsizliğin" Heidegger'in türedi gördüğü bildik tek-tarıncı dinlerin de Aydınlanmanın da yerleştirmeye çalıştığı *ethos*'ların tümünden önce gelen bazı ortak hasletlerin ihlâli olduğunu da belirtmek gerekir. Hangilerinin? En azından, tarih boyu her toplu insan yaşamının varoluşunda görülen ve kanımca onca örselenme ertesinde bizzat kendisi terörist olan 'modern dünya'daki barbarca varoluşu bile az çok anlamlı kılan *minima moralia* içindeki şu gibi hasletlerin: Temel vic-

ridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press, 2002 [Fransızcası: *Quest-ce que la philosophie antique?*, 1995]).

- 73 'Kitle üniversitesi'nde elini taşın altına sürmeyenleri yeterince tanıdığı bence kuşku götürmeyen Derrida uzundur birçok yazısında "sorumluluk" (*la responsabilité*) ile asla kurgusöküme gelmediğini iddia ettiği "adalet" (*la justice*) arasındaki ilişkiyi irdelemişti. Şimdilik bkz. *Spectres of Marx: the state of the debt, the work of mourning, and the new international*, çev. Peggy Kamuf (New York: Routledge, 1994), *passim*; özellikle s. xix.

dan (*das Gewissen*), sorumlu ve borçlu hissetme ve bu nedenle gerektiğinde de suçunu kabul (*das Schuldigsein*) ve de bununla yakından ilgili doğru şahadet (*die Bezeugung*).⁷⁴ Özel nedeni ne olursa olsun, bıraktık dinsel, yarı-dinsel, sözde-dinsel ya da laik 'etik'lemeleri bir yana, en basit ahlâkı bile önceleyen bu gibi ortak hasletleri görmezden gelmek işine geldiği için, sabır gerektiren 'öteki' çabaya da gir(e)meyen, bunda kendi çıkarına bir şey bul(a)mayanlarda insanlık söyleşisinin (Hölderlin) gerektirdiği asgarî gizli ölçüyü bulmakta biraz fazla zorlanacağız gibi görünüyor. 'Sezenus'u (*noûs*) şu bir iki şeyi unutmayan çok kişi var gene de: Onlar hem 'bilgi'nin 'ahlâk'ın yakın akrabası olduğunu biliyorlar, hem de en başta kendilerine şunu hatırlatıyorlar: Brutal gerçeklerle hep yüzleşmek zorundaki bizler arasında gerçek bir 'iletişim'den söz edilecekse eğer, kafayı kuma gömmek yerine aynı gerçeklerin toprağında yeşeren ve adına '*minima moralia*' dedikleri 'o şey'de uyuklayan müziğe kulak kabartmak gerekiyor.

74 Biraz yakın düşünen herkesin teslim edebileceği gibi, Heidegger'in *Varlık ve Zaman*'da üzerinde durduğu, gerçekte mücadele dolu topluyuşamın varoluşundan doğarak paylaşılan bu gibi hasletlerin Derrida'nın kurgusökümlemesiz bulduğu adalet anlayışıyla yakın ilişkisi vardır. Bkz. Jacques Derrida, "Faith and Knowledge," *Acts of Religion*, ed. ve önsöz Gil Anidjar (New York ve Londra: Routledge, 2002): 51.